

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2017/10/kelemen-balint-csaba-az-magyar-nipnek-ki-ezt-olvassa-08-01-05/>

Kelemen Bálint Csaba

„Az magyar nípnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Országos Középiskolai Tanulmányi Verseny, Történelem – pályamunka, 2016/2017. tanév

Iskola: Kecskeméti Református Gimnázium

Felkészítő tanárok: Tóth Attila

(Kelemen Bálint Csaba, a 2016/2017-es tanév történelem OKTV 2. helyezettje)

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

A Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára hatalmas értékeket őriz. Arról, hogy mifélek is ezek, eddig csupán felszínes ismereteim voltak. A változást a reformáció 500 éves évfordulójára való készülődés hozta el, amikor is bemutattak nekünk egy nem túl nagy, krémszínű borítójú Bibliát, melyen a megfakult címer alatt egy feketével nyomott évszám áll: 1541. A könyv nem más, mint az első Magyarországon íródott, magyar nyelven nyomtatott könyv, Sylvester János Újszövetség-fordítása. A világon talán négy példány maradt fenn belőle. Annak ellenére, hogy ilyen hatalmas jelentőségű műről van szó, könyvtárunk vezetője arról számolt be, még nem készült teljes összefoglaló tanulmány az egyházközségi példányról. Ekkor határoztam el, hogy éppen aktuális pályamunkám témájának ezt a Szentírást fogom választani, mely nyelvezetében és stilisztikájában is egy általam igen kedvelt történelmi korszakot idéz meg. Akkor még nem tudtam, hogy milyen hatalmas mennyiségű írott forrás kapcsolódik ehhez a kis könyvhöz, sem pedig azt, hogy mekkora elhivatottsággal kutatják és jegyzik fel sorsának alakulását a könyvtár munkatársai, melyhez remélem én is hozzátehetek valamennyit. Az a tény, hogy ráadásul egy a humanizmus és a reformáció határán lévő, mindkét szellemi áramlatból merítő műről van szó, még jobban megerősítette elhatározásomat, mivel mindig is érdekelt, hogyan fonódnak össze a különböző irányzatok, miként olvasztják szinte észrevétlenül egymásba kulturális örökségüket, gazdagítva ezzel az egyetemes emberi civilizációt. Munkám célja, hogy bemutassa a könyv keletkezésének korát és megszületésének feltételeit. Szeretnék fényt deríteni arra is, hogyan volt lehetséges, hogy ekkora jelentőségű kiadvány túlélje a történelem viszontagságait és fennmaradjon, mint az egyházunk felbecsülhetetlen kincse.

1. Bevezetés

1.1 A reformáció

A keresztyén egyház másfél évezredes története során számos alkalommal előfordult, hogy az elvilágiasodás és az ebből fakadó eretnekmozgalmak előidéztek tekintélyének csökkenését. Válaszul azonban mindig született egy megújulási kísérlet, ami részben, vagy teljesen megoldotta az egyház deformációit.

„Hasonló válságba zuhant a pápaság a 14-15. században, mikor is a francia befolyás alól felszabadult egyházfők a nagy nyugati egyházszakadás felszámolása után a zsinati mozgalommal, a római arisztokrata családok küzdelmeivel és új veszélyes hatású eretnekmozgalmakkal kényszerültek szembenézni”¹. A nemzeti egyházak erősödésével és az abszolút államok kiépülésével a pápaság politikai hatalma immár csupán az általa birtokolt itáliai területekre terjedt ki. Az egyházfők figyelme egyre inkább a reneszánsz kultúra irányába fordult. Róma hamarosan a humanista értelmiség fellegvára lett, ugyanakkor annak sajátos világfelfogása miatt általánossá vált a szimónia és a nepotizmus. A pápák hatalmas összegű kiadásai fedezésének érdekében az üdvösséget pénzen árulták, súlyos egyházi adókat vetettek ki az emberekre. A zsinati mozgalom bukása miatt most elmaradt az átfogó reform, így a válság állandósult. A reneszánsz pápák tekintélyük növelésének egyik kulcsát a művészetekben látták. Ez a törekvés azonban nem sikerült, az egyházzal szembeni

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

feszültségek robbanásszerűen törtek felszínre². „A XVI. század elején a nyugati egyház minden fontos személyisége reformációért kiáltott.”³

A meghatározó folyamatok színterévé a szétagolt Német-római Birodalom vált, nem véletlen, hiszen az egyház befolyása erős volt, ugyanakkor hiányzott a központi hatalom, mely azt korlátozhatta volna. Így mikor Albert mainzi érsek szimóniájának fedezésére és a Szent Péter bazilika építésére búcsúcédulákat kezdtek árulni, a wittenbergi bibliaismeret tanár, Luther Márton (1483-1546), aki a Római levelet olvasva rádöbbsent: „Az igaz ember hitből él”. Felismerte a századok során a bibliai keretre ráakódott dogmák és tanok evangéliumoktól való idegenségét, 95 tételében kritikával élt a búcsúcédulák árusításának gyakorlatával szemben. Azt mindenszentek ünnepén vitára is bocsátotta, a hagyomány szerint a vártemplom kapujára szegezve. A közhiedelemtől eltérően nem állt szándékában szétszakítani a katolikus egyházat, hanem a krisztusi forráshoz kívánt visszanyúlni, ezt bizonyítja, hogy mikor Cajetan bíborossal folytatott hitvitát Augsburgban, még a zsinatok eredményeire hivatkozott⁴. A katolikus egyház elvilágiasodásával szállt szembe, amit fő tételei is szemléltetnek. Nézetei négy fő pontban foglalhatók össze, melyeket a reformáció alapelveinek tekintünk. Az első a „*Solus Christus*”, vagyis egyedül Krisztus által. E szerint csupán a Fiú az, aki a bűnöket megbocsáthatja, vagyis feleslegesek a búcsúcédulák, a szentek, a pápa kultusza, illetve azon szentségek, amiket nem Jézus rendelt el. A második a „*Sola fide*”, ami kimondja, egyedül hit által üdvözülni az ember, ahhoz a jó cselekedetek nem elegendők. A harmadik a „*Sola gratia*”, egyedül kegyelemből, miszerint az örök élet egyedül Isten ingyen kegyelméből van. Az utolsó a „*Sola scriptura*”, mely szerint a kijelentés egyetlen forrása a Biblia, így mindenkinek joga van azt az anyanyelvén olvasni. Tagadta az egyház világi hatalmának szükségét. A szerzetesrendek felosztatását, a tized eltörlését és az egyházi földek szekularizációját helyezte kilátásba. Utóbbi gondolatai voltak azok, amelyek segítségével maga mellé tudta állítani a német fejedelmek egy részét, akik a reformációtól hatalmuk és vagyonuk növekedését remélték. Hamarosan komoly eredményeket értek el, így már az 1526-os speyeri gyűlés a vallási kérdéseket a helyi fejedelmekre bízta. Sikerük oka, hogy a Lutherrel nyíltan szembenálló V. Károly figyelmét lekötötték a háborúi. Komoly ellenlépésre is csupán a cambrai-i béke megkötése után, 1529-ben került sor, mikor is az ismét Speyerben ülésező birodalmi gyűlés kimondta a lutheri tanok terjesztésének tilalmát, amire annak hívei protestálással válaszoltak. Nem fogadta el a gyűlés egy évre rá a Melancthon által írt kompromisszumnak szánt ágostai hitvallást sem. „A pápaság nem érezte elég erősnek magát a reformációval való nyílt színi vitára, ezért nem engedett V. Károly kérésének.”⁵ A következő nagy előrelépésre csupán a hamarosan kirobbanó 1531–1555-ig tartó vallásháború után került sor, amit ugyan a protestáns fejedelmek elvesztettek, de az augsburgi béke kimondta a „*cuius regio, eius religio*” elvét, mi szerint a fejedelmek szabhatják meg, milyen vallásúak alattvalóik.

Luther, habár komoly változtatásokat javasolt az egyházon belül, a korszakban gazdaságilag megerősödő polgárság számára ez sem volt elég: egyszerű-demokratikus egyházat szerettek volna. Az ő vágyaikat testesítették meg a svájci reformátorok, Ulrik Zwingli (1484–1531) és Kálvin János (1509–1564) tanai. Történelmi távlatban különösen Kálvin nézetei jelentősek, melyek meghatározták a protestáns munkaetikát és a korai polgári forradalmak eszmerendszerét is. Teológiájának központi eleme az Augustinus által az európai hagyományban már ismert predestináció, azaz az eleve elrendelés tana. Isten mindenkinek felkínálja az üdvösség útját, és a mi döntésünk, hogy ezzel élünk-e vagy sem. A polgári fejlődésre nézve a legmeghatározóbbak a gazdaságról és a hatalomról vallott

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

nézetei. A munka, a vagyon a polgárság erényei, az előbbit úgy kell üzni, mint egy hivatást, az utóbbit pedig úgy kell befektetni, hogy a közösségnek és az egyénnek is hasznot hozzon. Ezért engedélyezi a tisztas, 5%-os kamat szedését is. Úgy véli, az emberek közösségeiken keresztül maguk alakítják a sorsukat, a hatalom az emberi közösségtől, nem Istentől ered, annak visszaéléseivel szemben jogos az ellenállás, még a zsarnok megölésével is. Ezen tételeivel hozzájárult a polgári alkotmányos társadalmi rend kialakulásához. Sokaknak, azonban még Kálvin tanai sem voltak elegendőek, sorra ütötték fel a fejüket szélsőséges irányzatok, mint a felnőtt keresztséget és a vagyoni egyenlőséget hirdető anabaptizmus, és az Atya és a Fiú egylényegűségét, a Szentlélek isteni létét tagadó antitrinitáriusok.⁶

1.2 A reformáció hatása az egyetemes kultúrára

A hitújítás óriási hatással volt a kontinens kulturális életére. „*A humanizmus műveltsége elsősorban a szellemi elit körében terjedt el, az általa felhalmozott szellemi értékek azonban átszűrődtek a vallási megújulásba is.*”⁷ A reformáció tehát a humanizmus számos szellemi vívmányát felhasználja, de mivel azt túl megalkuvónak tartja, később el is határolódik tőle. Ezt bizonyítja, hogy Luther a Szolga akarataról című elleniratában elutasítja a nagy humanista, Rotterdami Erasmus rokonszenvét.⁸ Luther kezdetben hirdette a bibliaolvasás mindenkinek szóló programját a „sola scriptura” elvből kiindulva. Ahhoz, hogy a hívő tudhassa, mely tanok szerepelnek a Bibliában meg kellett teremteni az olvasás lehetőségét. Ehhez persze szükség volt annak nemzeti nyelvre történő lefordítására is. Ugyanakkor a német parasztháború (1524–1526) tanulságai és az egységes tanok hiánya miatt kínlódó gyülekezetek látványa arra készteti, hogy a bibliaolvasás helyébe a katekizmust, a kérdés-feleletre épülő tételes hitvallást helyezze.⁹ A folyamat már megállíthatatlan volt. A könyvek, köztük is a nemzeti nyelvű Bibliák iránti igény hatalmas növekedésnek indult.

Ennek az igénynek a kielégítését szolgálhatta Gutenberg találmánya, a mozgatható betűelemekkel való könyvnyomtatás. Előzményének a XIII. században elterjedő kínai eredetű táblanyomatok tekinthetők, melyekkel játékkártyákat, majd szentképeket gyártottak. Ugyanakkor ennek a módszernek egy nagy hiányossága volt, hogy a betűket nem lehetett szétszedni és újra felhasználni, így csupán kis terjedelmű művek sokszorosítására volt alkalmas.¹⁰ Gutenberg többek között ezt a problémát is megoldotta a mozgatható betűfémek elkészítésével. Módszerének nagyszerűsége azonban nem ebben rejlett, hanem hogy a modern nyomtatáshoz szükséges négy összetevőt, betűmintákat, festéket, nyomógépet és a papírt egy gyártási folyamatban a lehető leghatékányabban össze tudta hangolni.¹¹ A nyomtatási folyamat két szakaszból állt. Az előkészületek során kézi öntőkészülék segítségével készítették el a betűket és az írásjeleket. Ezután egy szedővas segítségével összeállították a nyomóformát, majd bekenték festékkel, és egy prés segítségével rányomták a papírlapokat.¹² Ez a módszer hosszabb terjedelmű könyvek, a reformáció teológiai iratainak és a nemzeti nyelvű Bibliáknak a tömeges gyártását tette lehetővé.

Így robbanásszerű növekedés indult a nyomdák számában is. Ahhoz, hogy megfelelő számú olvasó is rendelkezésre álljon növelni kellett a műveltség szintjét. Sorra jöttek létre a protestáns iskolák, az alsótól a felsőfokú oktatási intézményekig. A protestáns liturgiák részeként megjelent az anyanyelvi éneklés. A reformáció tehát a XVI. században kulturális forradalmat eredményezett, ami az anyanyelvű kultúrára, a nyomdászatra, az iskolahálózatra és a művészetekre egyaránt kiterjedt, és amit semmi sem bizonyít jobban, mint az európai szellemi és kulturális élet teljes átalakulása.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

1.3 A reformáció elterjedése Magyarországon

A reformáció Magyarországot vészterhes időkben érte el. A Mátyás király halála után kialakuló rendi anarchia és a nyugati országok közönye miatt az ország már nem volt képes feltartóztatni a szultán seregét, az ország három részre szakadt, nagy része török megszállás alá került. A katolikus egyház elvilágiasodása Magyarországon is megfigyelhető volt. Az alsópapságot műveletlenség, az egyházi vezetést a tisztségekért és a hatalomért való versengés jellemezte. Súlyos válság figyelhető meg a szerzetesrendeken belül is. Bár korábban sem voltak kirívóan sokan, a török pusztítás, a szegénység és az elöregedés miatt számuk igencsak megcsappant. *„Ugyanakkor a hívek vallásossága a helyi egyháziak felügyelete alatt jelentős átalakuláson ment keresztül: számos vallásos társulat, a zárándoklatok fellendülése, a templomok részére tett alapítványok, a kódexirodalom virágzása mind azt bizonyítja, hogy az embereket érdekelte a hitük, és sok szempontból a 15–16. század fordulója a vallásos műveltség virágkora volt.”*¹³

*„A hitújítás két egyházszervezetet – szervezettség nélkül – több vallás töredékét találta Magyarországon. A lakosság 80-85 százalékát a római katolikus egyház erősítette, a maradék jórészt a görögkeleti ortodoxiához tartozott. Csak elenyésző kisebbséget alkottak a különböző eretnek hagyományok őrzői és a nagyobb városokban élő zsidók.”*¹⁴ A reformáció ugyanakkor érte el Magyarországot, mint Európának a Német-római Birodalmon kívül eső többi részét.¹⁵ Már 1518-ban eljutott a 95 pont másolata hazánkba, a pápai átoklevelet, pedig Szatmári György, az esztergomi érsek hirdette ki 1521-ben. Ugyanebben az évben a Budai Főiskola tanárai lutheri szellemben prédikáltak, majd egy évre rá már megindult a peregrináció, a külföldi egyetemjárás, elsősorban Wittenbergbe, majd más nyugati intézményekbe. Szintén a nyelvi kapcsolatoknak köszönhetően a reformáció megjelent Habsburg Mária udvarában is. A királyné humanista műveltsége miatt rokonszenvezett Luther tanaival, álláspontját pedig a köré gyűlt klerikusok erősítették meg, akik közül többen Wittenberget is megjárták. A lutheri reformáció első befogadói elsősorban a nyelvi kapcsolatok miatt a szepességi németek és az erdélyi szászok voltak. A felvidéki városok 1522-től nagy rokonszenvvel fordultak a tanok felé. A szászok reformációját az egyházszervezetük és kiváltságaik is segítették. A reformáció terjedése Mohács előtt még komoly akadályokba ütközött a magyar nyelvű lakosság körében.

Az új hit legfőbb ellenségei a főpapok és a köznemesség voltak: az előbbieket veszélyes eretnekséget, az utóbbiak pedig „német praktikát” láttak a rohamosan terjedő eszmerendszerben.¹⁶ Szembenállásukat mutatja, hogy az 1523-as budai országgyűlés máglyahalált helyez kilátásba az eretnekeknek. A magyarok körében való tömeges terjedésére éppen történelmünk egyik legnagyobb katasztrófája, a mohácsi vész nyitja meg a kaput. Ennek okai rendkívül egyszerűek: a magyar egyházi vezetés nagy része odaveszett a csatatéren, így nem volt, aki akadályozhassa a folyamatot, ráadásul a lakosság nagy része isteni büntetésnek tartotta a török dúlást, így nyitottá vált a hitújítás felé. A protestantizmus terjesztésében hatalmas szerepe volt az ország előkelőségei közül kikerülő mecénásoknak, mint Perényi Péter, Thurzó Elek, vagy a tanulmány témájaként szolgáló mű kiadója, Nádasdy Tamás. Sajátos felfogásuk miatt számos elemet megőriznek a katolicizmusból. Ennek oka az, hogy míg a tridenti zsinat nem szentesítette az egyházszakadást, hittek abban, hogy az állapot csak átmeneti.¹⁷ Álláspontjukat erősítette, hogy a szekularizáció révén lehetőséget láttak a Mohácsnál hatalmas vérvesztéséget szenvedett katolikus egyház világi pozícióinak gyengítésére is.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

A lutheri irányzat azonban csupán elsősorban a németajkú népesség körében tudott gyökeret verni. Az ország nagy része az 1550-es évektől jelentkező helvét irány hívévé vált. Első nagy prédikátora a zwingliánus Kálmáncsehi Sánta Márton volt, aki több templomból is eltávolította az oltárt a Tiszántúlon, ezzel kihívta az evangélikusok ellenszenvét. Kálvin tanai gyorsan terjedtek a vitélő rend, a civisek, a parasztok, illetve az evangélikusok között. *„A kálvini tanítás több pontja a magyar társadalmi fejlődés sajátosságai miatt csak erőteljesen módosult formában valósult meg.”*¹⁸ A presbitérium intézménye csupán késve jelenik meg, a gyülekezetek vezetését egyelőre a lelkészek látták el, illetve a gazdaság állapota miatt nem érvényesültek Kálvinnak a kamatról való nézetei sem. Ugyanakkor a zsarnokölés elve igen gyakran megjelenik a Habsburgokkal szembeni mozgalmak keretében, így például Alvinczi Péter erre alapozva igazolta a Bocskai-szabadságharc jogosságát.¹⁹ Terjedését az ország összes területén kiváló és elhivatott prédikátorok segítették, így a Tiszántúlon Melius Juhász Péter, a hódoltságban pedig Szegedi Kis István.

A reformáció teljesen átalakította Magyarország vallási térképét. Immár az ország lakosságának, a minimális becslés szerint is, 75-80%-a valamely protestáns egyház tagja volt. A népesség körülbelül 50%-a a helvét, míg 25%-a a lutheri reformáció eszméit vallotta magáénak.²⁰ A katolicizmus helyzete válságossá vált. Híveik nagy része, de a klérus egy része is valamely protestáns gyülekezethez csatlakozott. A XVI. század elején meglévő négyszáz-öttszáz kolostor 95%-a eltűnt. Számos szerzetes a reformáció mellé állt, de hasonló kárt okoztak a korabeli háborúk és a vallásüldözések is. *„Ugyanakkor, fennmaradt a teljes egyházszervezet: az esztergomi érsektől a plébánosig – megfogyatkozott számú elemmel ugyan – a teljes hierarchia láncolata működött.”*²¹ Eltűntek a különböző eretnekmozgalmak, ennek oka, hogy követőik azonosulni tudtak a hitújítással. Az ortodox lakosság zöme megőrizte a hitét, de köztük is van példa áttérésre.²² Ezen állapotok egészen a 17. század elejéig, az ellenreformáció kezdetéig fennmaradtak és az azzal való szembeszállás a protestantizmus számára is újabb lökést adott műveltségük fejlesztésében.²³

1.4 A protestáns irányzatok szétválása és egyházaik létrejötte Magyarországon

Az új irányzatok esetében az 1550-es évektől nem beszélhetünk egységről, mikor ugyanis a helvét és a lutheri reformáció követői közötti ellentétek felszínre kerültek. Szétválásuk nem egyszerre ment végbe, köszönhetően az ország korabeli szétagoltságának, hanem a különböző térségek eltérő időpontokban szentesítették egyházaik létrejöttét. Így fokozatosan elkülönült a két irányzat az ország egész területén, az egyes egyházak önállóságát a különböző zsinatok mondták ki.

A XVI. század végére befejeződött a protestantizmus két nagy irányzatának szétválása és egyben intézményesedése is. Mint már korábban is említettem, az ország sajátos társadalmi felépítése és politikai helyzete miatt jelentősen módosult formában alakult ki az egyházszervezet. A kialakuló egyházmegyék alapjai valószínűleg a középkorban a főesperességek papsága által létrehozott társulási formák, a senioratusuk voltak.²⁴ Az egyházmegyék vezetője az esperes volt, akinek a munkáját az alesperesek segítették. Az egyházmegyék nagyobb szerkezeti egységeiben, egyházkerületekben egyesültek, amelynek a vezetője a szuperintendens volt. Mind a megyékben, mind a kerületekben évente kétszer zsinatot tartottak, melynek határozatai mindenkire nézve kötelezőek voltak, akik az adott igazgatási egységbe tartoztak.²⁵

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

A lutherinél radikálisabb református egyház létrejötte utat nyitott továbbá az unitárius szervezkedés előtt is. Legfőbb hazai vezetői Blandrata György és Dávid Ferenc püspök voltak, akik fő feladatuknak tekintették hitük terjesztését. 1568-ban a tordai vallásbéke, köszönhetően János Zsigmond rokonszenvének, bevette őket a megtűrt felekezetek közé, így lehetőségük nyílt egyházszervezetük kiépítésére.

1.5 A reformáció hatásai a magyar kultúrára

Sylvester János fordítása elsősorban tudós, humanista mű. Ugyanakkor az, hogy létrejöhetett, elsősorban annak a kulturális forradalomnak a következménye, amit a hitújítás hoz magával, és ami műveltség szellemi és anyagi tényezőinek az átalakulását eredményezte.²⁶

A szellemi ébredés előzménye a könyvek használati cikké válása, a nyomtatás elterjedése volt. A középkorban azok jelenléte az egyházhoz volt köthető, számuk, elsősorban az elkészítésük módja, a kézzel másolás és díszítés nehézségei, és az így kialakult magas árak miatt, igen csekély volt. Az irántuk való igény a humanizmus szellemi környezetében igen megemelkedett. Ezt az igényt elégítette ki a nyomtatás első és második forradalma. Az első magához Gutenberghez köthető, aki megteremtette a könyvek tömegtermelésének lehetőségét. Ugyanakkor nem javított a művek kódexformátum miatti kezelhetőségén. Ezt a problémát oldja meg a második forradalom, Aldus Manutinus munkássága által, aki megteremti a fillérekért áruható zsebkönyvek „divatját”.

A könyv tömegcikké válásával párhuzamosan kialakult az „olvasó ember” jelensége, és átalakult az értelmiség szerkezete. A XV. század folyamán visszaszorult az analfabetizmus aránya a népességen belül, köszönhetően annak, hogy az egyházi és a világi hivatalok egyre több embert igényeltek. Másrészt átalakult az olvasás funkciója is: munkából szórakozássá vált. Az így kialakult olvasóközönség létrejöttét a XVI. században kiadott számos szépirodalmi, egyházi, illetve tudományos mű bizonyítja.²⁷

A műveltség hordozóinak átalakulása az iskolákban a humanista jellegű oktatás létrejöttével összegződik.²⁸ Előzménye az úgynevezett „iskolaügy” megjelenése volt az ország vezetőinek gondolkodásában. Ezt bizonyítja a pozsonyi országgyűlés 1548-ban, amikor a rendek az oktatás megszervezését mind az egyházi, mind a világi hatóságok kötelességévé tették. Az egyházak, a falvak helyi hatóságai és a főurak is számos iskola létrejöttét támogatták. Az új iskolák ellenőrzése az 1560-as évektől a protestáns felekezetek kezébe került. Két hullámban alapították meg intézeteiket, a XVI. században a peregrinációról hazatérő diákok hozzák létre őket, míg a XVII. században az ellenreformációra való válaszlépés tartalmazza az oktatási intézményeik számának növelését. Az első hullám részeként jönnek létre a máig fennálló, neves gimnáziumok, mint a brassói, a mezőtúri, a pápai, a debreceni és a sárospataki. Nem ritka eset az sem, hogy az említett gimnáziumok tanítókat küldtek kisebb mezővárosi iskolákba, akik ott az oktatáson túl meghonosították az anyaintézmény rendjét is. Ezen iskolák a nagy kollégiumok particulái lettek, és hozzájárultak egy, az egész országot behálózó oktatási rendszer kialakulásához. Ráadásul a kollégiumok sajátos énekei további lendületet adtak a fellendülő anyanyelvi éneklésnek. Átalakult a tanítás módszere is. Az írást immár sablonok, a számolást szorzótáblák, a hitelveket pedig katekizmusok segítségével oktatták az alapszintű intézményekben. A gimnáziumok kritikai gondolkodásra nevelték diákjaikat. Az új módszerek által megadták a diákoknak a felsőfokú tanulmányokhoz szükséges alapot, illetve sokszor támogatták ottani tanulmányaikat is. Nagy problémát jelentett azonban a magyar egyetem

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

hiánya. Több próbálkozás történt ugyan a XVI. században, például a szász városok, Báthory István és Oláh Miklós részéről, de tartósan nem jött létre ilyen jellegű intézmény.

2. Az út a bibliafordítás létrejöttéhez

2.1 A népi bibliaolvasás programja

A középkorban a szent iratok birtoklása az egyház kiváltsága volt. Sylvester János, a fordítás címlapján egyértelműen kijelentette, hogy a művet a magyar nép üdvösségére készítette. A XVI. századra számos, Sylvesterre nagy hatást gyakorló gondolkodó megfogalmazta, hogy a nép kezébe kell adni a Bibliát. Ez az elképzelés először a humanizmus és a reneszánsz által jelent meg az európai kultúrában. A humanisták példaképeiket az ókor nagy alakjaiban találták meg. Felismerték, mennyivel egyszerűbbé vált a latin nyelv az évszázadok során. Ezért fő eszményükké vált az „*ad fontes*” elve, vagyis a forráshoz való visszatérés. Ez azt jelentette, hogy Cicero és Horatius nyelvét követték, nem a középkori latint. Ennek a gondolkodásmódnak a második fázisa volt a vallási életben is az eredeti szövegek, így a Biblia újrafelfedezése. Egyre fontosabbá vált nekik az egyéni ájtatosság a vallás formásaival szemben. Ez vezetett oda, hogy azt kezdték hirdetni, az örök élet kulcsa a Biblia forgatása.

Ehhez azonban az „antik mesterekhez” hasonló műveltségre volt szükség, így hozzáláttak az analfabetizmus visszaszorításához. Ezzel megteremtve az alapot a reformáció számára, mely az emberközpontú módszerek nélkül nem lehetett volna olyan sikeres. Ezen népi bibliaolvasással kapcsolatos elképzelések, hasonlóan XIV–XVI. század összes hitújítójához (John Wycliff, Husz János, Luther Márton), Sylvester Jánosnak is vezérelvei közé kerültek. Fontos megemlíteni, hogy az említett gondolkodó közül kettő, Wycliff és Luther le is fordította a Szentírást anyanyelvére, csakúgy, mint Husz követői tették halála után. Közülük is kiemelkedik a német Biblia, mivel Luther Erasmus eredményeit ismerve tudta, a Vulgata számos filológiai tévedést tartalmaz. Ezért nem is annak szövegét, hanem az eredeti görög forrásokat vette alapul.

Sylvester munkáját olvasva azonnal feltűnik az avatott szem számára a fordítás igényessége. Az alkotó végig törekszik a görög szavak megfelelő stílusárnyalatának visszaadására, kerüli az idegen szavakat, a nehezen értelmezhető kifejezésekhez szójegyzéket készít. Ezen vonások a művet a humanista gondolkodók, köztük is Erazmus felé közelítik. Hatása Sylvester gondolkodására megkérdőjelezhetetlen, azt valószínűleg a „Visztula menti Athénak” nevezett Krakkóban, a korszak egyik nagy humanista központjában ismerte meg. Erazmus jelentősége nem kicsiny, hiszen őt a személyes bibliaolvasást hirdető program kialakítójaként tisztelhetjük.

Erasmus programjának fő előzménye az a XV. században kialakult egyházi mozgalom volt, mely magát Devotio Modernának nevezte, és fő célja a vallási külsőség helyébe az egyéni áhítat helyezése volt.²⁹ Ágoston rendi szerzetesként ennek a mozgalomnak maga a nagy humanista is tagja volt. Így, mikor 1504-ben Lorenzo Valla egy munkáját olvasta arról, hogy a latin bibliafordítások sok helyen hibásak, új nézetek fogalmazódtak meg benne: az ősi forrásokat fel kell tárnunk, és hozzáférhetővé kell tenni a közemberek számára is. A bibliai tanításokon túl minden más hitelv hamis. A közösségek célja egymás művelődési szintjének emelése.³⁰ Ez vezérelte akkor is, mikor az Újszövetséget görögről latinra újrafordította, majd 1515-ben Bázelen kiadatta. Előszavában a következőket mondta: „*Kívánám, hogy az*

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

*evangéliumokat és Pál apostol leveleit a legegyszerűbb falusi asszony is megismerhesse, lehetőleg anyanyelvén.*³¹ Ez az egy mondat akár munkásságának összefoglalója is lehetne, ám rögtön feltűnik, hogy nemzeti nyelvű Szentírásról beszél, és latinra fordít. Ennek oka, hogy úgy vélte, hogy azok elkészítése a helyi tudósok dolga, ő csupán a tüzet akarta felszítani. Olyan szöveg kellett, amit bárhol megértenek, erre pedig alkalmas volt a latin nyelv, hiszen azt szülőföldtől függetlenül minden értelmiségi beszélt.³² Alkotását a tudományos körök nagy örömmel fogadták, hatására beindult a fordító tevékenység egész Európában, aminek a reformáció programja újabb lendületet adott. Később Erazmus irányzatát mind a protestantizmus, mind a katolicizmus igyekezett elszigetelni, ugyanis az egyik túl megalkuvónak, a másik túl forradalminak tekintette.³³

A „bibliaolvasás programja” Luther gondolkodásmódjában is helyet kapott a „sola scriptura” hitelvvel kapcsolatban. Tagadta az egyház közbenjáró szerepét, az üdvösség kulcsának pedig a Szentírást tekintette. Gondolkodásmódja rokonságot mutat Erasmusszal, ugyanakkor – míg a humanista gyakorlati következmények nélkül gondolkodott, addig – a reformátor azokat gondolatba is igyekezett átültetni. Később gondolkodásmódjában az egyéni ájtatosság háttérbe szorul, elsősorban praktikus okok miatt.³⁴ Mivel sohasem akart egyházszakadást, kezdetben nem folytatott egyházszervező tevékenységet, nem adott ki olyan iratot, ami egyértelművé tette volna, miben különböznek tanításai a katolicizmustól. Így számos lelkész kétségek gyötörtek azzal kapcsolatban, mit szabad és mit nem. Ezért végül félve a hitelvek német parasztháború kirobbantóihoz hasonló téves értelmezésektől rászánta magát és katekizmust szerkesztett kettős céllal, hogy megkülönböztesse egyházát a katolicizmustól és kihangsúlyozza az attól való hitelvi különbségeket.³⁵ A dogmarendszer és az egyházszervezet létrejöttével, a hangsúly az egyéni értelmezésről a közösségre terelődött, a „bibliaolvasás mindenkinek szóló programja” háttérbe szorult a kátékkal szemben, bár sohasem vált tiltottá.

A másik nagy reformátor, Kálvin meg sem hirdette a programot, hiszen ő kezdettől fogva egyházszervezőként lép fel, a tanok pontos betartását helyezi előtérbe. Azt vallja, Jézus az ígét mindenkinek adta, nem azért, hogy egyesek azt önző módon kisajátítsák, sajátosan értelmezzék. Ezért kap aránytalanul nagy hangsúlyt a kátétanulás, hogy ne legyen lehetőség tévtanok hirdetésére. A felfogás megállja a helyét, hiszen a korabeli emberek nagy része még katolikus szellemben nevelkedett, könnyen félreértelmezhetők voltak azokat.³⁶ Fontos tisztázni, hogy bár nagy hangsúlyt fektet a katekizmusokra, Kálvin tanainak egyik alappillére, hogy semmilyen irat sem szoríthatja háttérbe a Bibliát és úgy kell élni az egyéni és közösségi vallási életet egyaránt.

A program, mint minden országban, így nálunk is megjelent a köztudatban, és végig ott is maradt, bár a XVI. században még nem hajtották végre. Ezt mutatja a Tarcfal-Tordai hitvallás szövege is: *„Valaki a szent könyveknek olvasását az emberektől megtiltja, tudja meg, hogy azoktól minden bizonyos vigasztalásnak és idvességnek reményét elveszi.”*³⁷ Többször hitet tettek mellette nagy reformátoraink is, így Melius Juhász Péter és Károli Gáspár. Ahhoz azonban, hogy egy népnek lehetősége legyen egyéni ájtatosságra, három dolog szükséges: széles tömegeknek kell képesnek lenni olvasni, az idegen szövegeket le kell fordítani, és valamilyen módon a kész munkákat sokszorosítani kell. Mind a három azonban Magyarországon az ország politikai helyzete miatt ritkán volt jelen egyszerre, ennek köszönhető, hogy még a vizsolyi Biblia elkészülte után is sok lelkész a prédikáció alatt, élőszóban fordította a textust.³⁸

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Összességében tehát a nagy reformátorok nem helyeztek nagy hangsúlyt a Biblia hívők kezébe adására, szemben Erazmusszal. De ahogy a XVI. századi mondás is tartja, „*Erasmus rakta le a tojást, és Luther töltötte ki.*”³⁹ Azaz Erasmus gondolatai teremtették meg a vágyat az emberekben, hogy egyházukat végre kiemeljék az évszázados „fertőből” és új módszereket keressenek a vallásos élet megélésére. Ugyanakkor Erazmusnak egyedül nem volt elég ereje ehhez, ő csupán a szavak embere volt, kellett egy Luther, aki a tettek mezejére lép, és gyakorlatba is átviszi a reformációt. Ezért tekinthető Sylvester János alkotása a reformáció eredményének, mivel az teremtette meg a feltételeket a létrejöttéhez.

2.2 Komjáti Benedek és Pesti Mizsér Gábor részfordításai

Sylvester János Újszövetség-fordítása az első teljesen magyar nyelvű, hazánkban nyomtatott könyv, bár korántsem az első bibliafordításunk. Számos korábbi részfordítás ismert, közülük is kettőt kell kiemelni, ezek a hasonlóan erasmusi szellemben írottak: Komjáti Benedek: Szent Pál levelei és Pesti Gábor: Újszövetség magyar nyelven.

A nemzeti nyelven való terjesztés kívánalma nem a XVI. század szülötte. Csupán erre a korra tehető, hogy az a reformáció miatt a hívők olvasási igényével társult. Így már korábban, a Jordánszky és Érdy Kódexben felvetődik a teljes bibliafordítás igénye.⁴⁰ Számos középkori egyházi szöveg, így szerzetesi perikópák, híveknek szóló gyóntatószövegek és liturgiai elemek is anyanyelven szólaltak meg.

Az első erasmusi igénnyel készült munka Komjáti Benedek 1533-ban kiadott Szent Pál levelei. A szerző pozsonyi kanonok volt egészen 1527-ig, mikor Bécsbe ment, hogy az egyetemen tanulhasson. Hazatérte után nem sokkal Perényi Gáborné Frangepán Katalin felkérte, legyen megárvult fiának, Jánosnak a tanítója. Az ajánlatot elfogadta, és 1529-ben elutazott Nyalábvárra, ahol az özvegy már számos tudóst gyűjtött maga köré. Munkája során kezébe került egy régi Pál apostol leveleit tartalmazó fordítás, melynek nyelvezete már nehezen érthető volt. Az úrnő unszolására aztán hozzákezdett annak „felújítására”. Erről ő maga is így emlékszik: „*Tenagyságod nekem emlegetni kezdé, hogy Szent Pál apostal leveleit örömet akarná hallani.*”⁴¹ Az elkészült alkotást az úrnő pénzén 1533-ban Abádi Benedek tanítója, a nyomdászmester Vietor jelentette meg Krakkóban. Címlapján a Frangepánok címere áll, minden levelet metszet, summázat és iniciálé kezd, záródísz fejez be.⁴² Munkájához Erasmus Novu Testamentuma szolgált alapul, de a Vulgata szövegét is figyelembe vette. Felhasználta mások fordításait is, ezt a különböző nyelvjárássok bizonyítják, illetve több helyen is felismerhető a Döbrentei kódex szövege. Fontos megemlíteni, hogy hitet tesz a pápa mellett, így kizárható a reformáció hatása, csupán tudós, humanista műről van szó.

A másik előzményfordítás Pesti Gábor négy evangéliuma. A szerző pesti patrícius család sarja volt, már fiatalon bejáratos volt II. Lajos (1516–26) udvarába. Az 1530-as években gyulafehérvári kanonok, majd küküllői főesperes János király (1526–41) szolgálatában. Minden bizonnyal a gyulafehérvári szellemi központban fordított, Adrianus Wholphardus társaságában.⁴³ Kiváló viszonyt ápolt a bécsi humanistákkal, akiknek a közbenjárására sikerül műveit kinyomtatatnia Bécsben. Ez bizonyítékként szolgál arra is, hogy alkotása tudós, humanista mű.⁴⁴ Összesen három kiadvány jelent meg a nevével, 1536-ban az említett Újszövetséget magyar nyelven, és Esopus fabuláit adta ki a Singrieger nyomda⁴⁵, végül pedig Hatnyelvű szótárát 1538-ban. Az Újszövetség filológiai szempontból csodálatos alkotás. Alapszövege szintén Erasmus Novum Testamentuma, ugyanakkor már tudatos nyelvművelő szándékkal lépett fel. Jól ismeri a magyar nyelv szabályszerűségeit,

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

szépségeit, fordulatait. Pesti Gábor 1538-ban elhagyta Bécset, mivel nem találta meg számításait és visszatért János királyhoz, illetve Izabella királynéhoz (1539–1559), és az erdélyi kancellárián vállalt munkát.⁴⁶ Fordítása mai napig megállja a helyét, egyes helyeken még Sylvesterénél is jobb, aki munkája során sokszor zavarossá válik, mivel a pontos kifejezéseket keres minden görög szóra.

Sylvester János tehát munkája során más erasmusi fordítókat is ismerhetett, fel is használhatott volna. Bár ezen fordításokat saját bevallása szerint figyelemmel kísérte⁴⁷, fel nem használta. Míg ők Erasmus munkáját vették alapként, addig Sylvester az „ad fontes” jegyében még mélyebbre, a görög szövegekig nyúlt vissza. Ez az, ami alkotásának értékékét megsokszorozza.

3. Sylvester János: Új testamentum Melyet magyar nyelvre újonnan fordítánk az magyar népnek keresztyén hitben való épülésére

3.1 A színérváraljai diák útja Sárvárra

„Az első magyar nyelvtan- és szótáríró, a teljes magyar Újtestamentum első magyar tolmácsolója, a magyar időmértékes verselés első igazi művésze”,⁴⁸ Sylvester János a Szatmár megyei Szinérváralján született 1504 körül. Családja valószínűleg tehetősebb, de jobbágyi származású volt.

Már a neve számos találgatásra ad okot. Egyes feltételezések szerint keresztnéből kialakult családnévről van szó, talán éppen édesapját hívták Szilveszternek. Ezt bizonyítja, hogy a Krakkói Egyetem anyakönyvébe Jo(h)annes Ambrosij Sylvestri néven iratkozik be, ami „János, Ambrosius Sylvester fiát” jelent. Ugyanakkor a színérváraljai összeírás csupán egy Ambrosius nevű személyt tartalmaz, akinek a vezetékneve Erdős. Ez a név azonban fordítható latinra Sylvesterként, így elképzelhető, hogy Melanchthonhoz hasonlóan humanista szellemben latinosította vezetéknevét. A tehetséges ifjú hamarosan a nagybányai iskolába került, ahol az írás-olvasás és számolás tudományán túl a latin nyelv alapvető elemeit is megismerte. Az utóbbit ekkor már azért oktatták, hogy a diákok számára megfelelő alap álljon rendelkezésre az egyetemi tanulmányok megkezdésekor. 1526-ban beiratkozott az egyetemre Krakkóban, útját számos mecénás támogatta. Megemlékezik földesuráról, Perényi Jánosról, akin azonban mivel ezalatt még igen fiatal volt, valójában apját, Perényi Gábort, a nagy művészetpártolót érti.⁴⁹ A főúr kiváló kapcsolatokat ápolt a krakkói egyetemmel, így valószínű, hogy még mielőtt életét vesztesse volna Mohácsnál, ő intézte el, hogy az ifjú Sylvester János egyetemre mehessen. A Rosarium című művét az egri püspöknek, Erdődi Simonnak ajánlja, tehát útját a világin túl az egyházi hatóságok is támogatták.

Krakkóban, a korszak nagy humanista központjában számos szellemi irányzattal ismerkedett meg. Ezek mindegyike nyomot is hagyott benne, ezt az egyetemen keletkezett alkotásai is bizonyítják.⁵⁰ Igen hamar a magyar diákok Bursájának seniorává lesz, megismerkedik a kor egyik legnagyobb tudósával, Cox Lénárddal. Bekerül Cox számos nagy tudóst magába foglaló körébe és általa megismeri Erasmus műveit, amelyek nagy hatással lesznek rá egész élete során. Ezt bizonyítja az 1527 tavaszán megjelent latin nyelvű Rosarium című alkotása, melynek Mária-kultusza, a nagy humanista hasonló jellegű alkotására vezethető vissza. A Rosarium két részre tagolódik, első felében Szűz Mária örömeiről szóló imádságokat beszél el, amit Szent Kelemen története követ a második

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

részben.⁵¹ Ezután magyar nyelvű értelmezéseket készít Hegendorf nyelvtanához, illetve fordításokat egy társalgási kézikönyvhöz. Ezen tolmácsolatok jelentősége, hogy nem tükörfordítással készültek, hanem a korabeli beszélt nyelven szólnak, így belőlük megismerhetők annak szófordulatai.⁵² Tökéletesíti verselési tudományát is⁵³, korrektorként dolgozik Vietor nyomdájában, ahol nyomdatechnikai ismertetekre is szert tesz. Nincsenek pontos információink arról, hogy meddig marad Krakkóban, ugyanakkor 1528-ban már nem ő a magyar diákok körének seniora. Így valószínű, hogy nem sokkal Cox Lénárd távozása után ő is elhagyta a „Visztula menti Athént”.⁵⁴

Útja nem sokkal később német földre, a reformáció szülőföldjére, Wittenbergbe vezetett, ahol 1529. július 31-én iratkozik be a nyári félévre, mint az első magyar diák az intézményben.⁵⁵ Elhatározásán, miszerint ellátogat Wittenbergbe, Cox hatása érződik, aki számos alkalommal méltatta Melanchtont, mint humanistát. Az egyetemen, ahogyan az egész keresztyén világban, ez éppen a reformok kora, mikor Luther tanácsára az ókori filozófiai művekből elhagyják a középkori kommentárokat és az oktatás középpontjába a görög nyelvet helyezik. Hamarosan túlsúlyba kerül azonban a teológia a tudományokkal szemben, így hanyatlás is megfigyelhető az iskolában, ugyanis a beiratkozó hallgatók száma, a két nagy reformátor vonzerejének ellenére csökken.⁵⁶ Sylvester, sok más diákhöz hasonlóan felnézett tanárára⁵⁷, akit „praeceptor nostes”-nek nevezett, benne azonban elsősorban a humanistát látta, és nem a reformátort. Átveszi annak gondolkodásmódját, miszerint a népek eltévelyedésének oka az írás félreértelmezése, így az üdvösség csak akkor lehetséges, ha azt nemzeti nyelven, tökéletes értelmezésben adják a hívők kezébe. Ennek a gondolatnak a hatására határozta el, hogy lefordítja az Újszövetséget magyarra, illetve, hogy az tökéletes lehessen, elmélyíti nyelvi ismereteit. Fontos megemlíteni, hogy bár csak közvetve, de Luther gondolatai is hatással voltak rá, ezt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy többször hivatkozik annak bibliafordítására.

Sylvester életében hazatérte után fordulat állt be, amit nyelvtanának az ajánlásában így fejt ki: *„Más vagyont most úgysem ajándékozhatok neked. Mert atyámtól és őseimtől örökölt javimat részint a gonosz polgárok, részint azok, akik presbiter névvel büszkélkednek, méltatlanul birtokolják.”*⁵⁸ Ismeretlen okokból kiforgatták örökségből és átmenetileg bujdosnia kellett. Lehetséges, hogy erre wittenbergi tanulmányai miatt került sor, ám ez nem valószínű.⁵⁹ Bujdosása azonban hamarosan véget ér és elérkezik életének sorsfordító mozzanatához, mikor is 1534-ben egy addigiaknál sokkalta bőkezűbb és befolyásosabb támogatóra tesz szert.

3.2 Az Újszövetség megszületése

Sylvester János hazatérte után tehát koldusbotra jutott. Helyzetét súlyosbította, hogy ekkor született meg Tódor fia, így sürgősen kereset után kellett néznie. Ezért felkereste a köztudottan művelt főurat, Nádasdy Tamást, akinél kérése megértő fülekre talált, és nem csupán munkát biztosított számára újonnan létrehozott iskolájában, hanem lehetőséget és szabadságot, hogy tehetségét kibontakoztassa.

Nádasdy Tamás (1498–1562) Horvátország és Szlavónia bánja, főispán, 1542-től Magyarország országbírája és katonai főparancsnoka, 1554-től nádora, kiváló politikus és hadvezér⁶⁰, ősi, felkapaszkodó nemzetség sarjaként látta meg a napvilágot. Édesapja Mátyás király alatt lovasezred kapitánya volt. Az ifjú Tamást Grazba küldte németet tanulni, majd hazatérte után nagybátyja költségén Bolognába, Bécsbe, majd Rómába ment tanulni. Az utóbbi városban ismerkedett meg Cajetan de Vio bíborossal, aki kegyébe fogadta és II.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Lajosnál 1523-as látogatása során elérte, hogy a tehetséges diákot királyi titkárrá tegye. 1525-ben ő képviselte a királyt a speyeri birodalmi gyűlésen, ahol katonákat kért számára a török ellen, igaz sikertelenül. A Mohács utáni megosztottságban Ferdinánd mellé állt, akitől adományokat is kapott. Harcolt annak 1527-es hadjáratában. Amikor 1529-ben Buda Szapolyai kezére került fogságba esett, ám a király felfigyelt rá és saját hívévé tette. Életének fordulópontja 1532-ben következik be, mikor eljegyezi a nagy múltú Kanizsai család utolsó sarját, Orsolyát. Hatalmas vagyon birtokosa lesz, többek közt a sárvári váré is.⁶¹ Mivel a török igen közel kerül Kanizsához, ezt a helyet szemeli ki új székhelyének. Azt azonban rangjához is méltóvá akarja tenni, így reneszánsz szellemi központot kíván belőle kialakítani. Ennek érdekében teljesen átalakította a környéket, kiirtották a sűrű erdőt, gyümölcsösöket, kerteket hoztak létre.⁶² A munkálatokat Sylvester is megemlíti: „*Sziget városa a Sárvárnak nevezett vár mellett fekszik... Nevét onnan kapta, hogy két folyó folyik körülötte, melyek közül egyiknek Rába, a másiknak pedig Gyöngyös a neve. Mi Neanesisnek (Újsziget) mondjuk, mivel urunk adott neki új formát.*”⁶³

Ennek a törekvésnek a jegyében alapított iskolát 1534-ben azon diákoknak, akik nem tudnak külföldre menni, és amelynek a rektorává Sylvestert tette. Meghívta a „magyar Luther” néven emlegetett Dévai Bíró Mátyást is intézményébe. Elsősorban az iskolai anyagok sokszorosítására az urat és a rektort is foglalkoztatta egy nyomda létesítésének lehetősége.⁶⁴ Erről a tervről már 1536-ban tényként beszéltek és hamarosan meg is tették a szükséges lépéseket annak létrehozására.

Ezt a nyomdát úgy tartjuk számon, mint az első hazánkban működő magyar nyelvű műhelyt. Ennek ellenére ekkor már komoly hazai előzményei is voltak ennek az iparágak. Az első nyomda – nem meglepő módon – Mátyás király (1458–1490) reneszánsz udvarában jött létre. 1470-ben bizalmasát, Karai Lászlót Rómába küldte, hogy megszerezze II. Pál támogatását a cseh hadjárataihoz. Karai azonban nem csupán a pápa beleegyezésével, hanem egy nyomdász-mesterrel, Hess Andrással tért haza, aki nem sokkal később elkészítette az első magyar nyomtatott könyvet, a *Chronica hungarorumot*.⁶⁵ Jelentősége, hogy bár még a király uralkodása alatt befejezte működését, meghonosította a technológiát hazánkban. Ezután mintegy 60 évig nem beszélhetünk nyomdáról. Újbóli megjelenésük a reformációnak köszönhető, hiszen feltétlenül szükség volt a teológiai művek nagy számban való terjesztésére. Így nyílt meg 1530-ban Nagyszébenben Trapoldner Lukács, majd 1535-ben Brassóban Henckel János műhelye.⁶⁶ Ezek azonban még nem készítettek magyar nyelvű kiadványokat, azok elsősorban a szomszédos országok, így például Bécs, vagy Krakkó nyomdáiban készültek.

Sylvester 1536-ban betervezte a fordításról szóló tervét Nádasdynak Kanizsán, mint egy már folyamatban lévő munkát.⁶⁷ A főúr teljes támogatásáról biztosította, több okból is: Egy olyan történelmi helyzetben, mint a XVI. század, egy nemzeti nyelvű Újszövetség reményt adhatott az „isten büntetés” terhét viselő népnek.⁶⁸ Inspirálhatott más fordítókat is, így hozzájárulhatott a nemzeti nyelv fejlődéséhez. Ezt az igényt maga a főúr is szíven viselte, ezt bizonyítja, hogy udvarban megkövetelte a magyar nyelv ismeretét, leveleit is magyarul írta.⁶⁹ Végül, de nem utolsó sorban szánhatta ezt a hön szeretett, ámde a latint nem beszélő feleségének nászajándékként is. A fordítás hamarosan el is készült, és 1538-ban meg is érkezett a régen várt német nyomdász, Strutius. Ennek ellenére a munka igen lassan haladt, a mester halogató magatartásának hála, amit Sylvester is nemegyszer szóvá tett. A bécsi nyomdász inkább értett a fametszetek készítéséhez, mint a nyomdászathoz, így munkájának elodázására számos ürügyet talált, például költséges utakat tett a Habsburgok

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar nípnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

városába. Szakértelméről ugyanakkor maga Sylvester is megemlékezik, mikor azt írja annak elbocsájtása után: „*tudományának nyomait itt hagyta nálunk.*”⁷⁰

1539-ben elkészül Sylvester másik nagy jelentőségű műve, a *Grammatica Hungarolatina*, melyet a fordítás során keletkező kényszer szült.⁷¹ Ahhoz, hogy erasmusi tisztaságú fordítás születhessen, elengedhetetlen volt ugyanis a helyesírás és a nyelvtan szabályozása. Ezért ebben az alkotásban tisztázta a magyar és a latin nyelv sajátosságait. Jelentősége, hogy külön részt szentelt anyanyelvének, és olyan jelenségeket is tárgyalt, amik a latin nyelvben nincsenek. Ezzel a nyelvművelés egyik alapkövét tette le.⁷² 1540-ben megváltak a német mestertől, akit Nádasdy „*sok ideig nagy költséggel itt tartott*”, és posztjára az ifjú Abádi Benedeket kérték fel. A mester valószínűleg Tiszaabádon született 1514 körül. 1533-40-ig a krakkói egyetem diákja volt, a nyomdászattal Vietor műhelyében ismerkedett meg, részt vett Dévai *Orthographia Ungaricájának* kiadásában. Így valószínűsíthető, hogy maga a reformátor ajánlotta be Nádasdlynál.

Abádi szaktudását mutatja, hogy a munkát egy év alatt befejezte, és több-kevesebb sikerrel kijavította Strutius hibáit, ám volt, amin már nem tudott segíteni az idő szűke miatt. A munka siettetésének oka, hogy a készülő fordításnak már híre ment és nem akarta magát lejártni a kései megjelenéssel, illetve „büszke magyarként” nem akarta, hogy más népek hasonló szövegei hamarabb készüljenek el. 1541 januárjában Sylvester végre kezébe foghatta életének nagy művét, az első magyar földön nyomtatott, magyar nyelvű könyvet, az Újszövetséget, melyet 1541. január 26-án útnak indított Bécsbe, pártfogójának.⁷³

3.3 A fordítás ajánlása és filológiája

A kalandos úton elkészült könyvnek már maga címe is fontos információkat hordoz magában. Mindenekelőtt Sylvester a „magyar nípnek keresztyén hitben való épülésére” címezi, ezzel bizonyítja, hogy a XVI. században már kialakult őseink nemzetfogalma. Ez nem meglepő, hiszen a „két pogány” közé szorult országban a túlélés zálogává vált a nemzeti öntudat.

A címet egy, szintén a magyar népnek szóló ajánló vers követi, amelyről a következő fejezetben részletesen szeretnék szólni. A disztichonok után egy latin ajánlás kap helyet, ezt a „*legkegyelmesebb hercegeknek*”⁷⁴, I. Ferdinánd (1526–1564) fiainak, Miksának és Ferdinándnak címezi. Annak, hogy a trónörökösöket szólítja meg több oka is van. Egyrészt Erasmus mintáját követi, aki Újtestamentumát V. Károlynak címezte, illetve Nádasdy tanácsa is meghatározó, mely szerint ezzel elnyerheti a királyi udvar tetszését, így biztosítva későbbi előrehaladását. A szöveg felütésében tevékenységének célját meséli el, hogy a magyar népnek mely „...az egyiptominál rosszabb szolgaságban szenved a töröktől...”⁷⁵ egy „...*üdvhozó horgonyt jelent, amelyhez menekülhetnek, és amelytől vígasztalást és reményt kérhetnek.*”⁷⁶ Ezután tételesen felsorolja a kínokat, amiken a nemzetnek keresztül kellett menni a pogányok dúlása miatt. Majd kiemeli, hogy a „nagy Erasmus” szerint a fejedelmeknek tisztsége gondoskodni az alattvalóikról, így felhívja azokat a nép oltalmazására. Méltatja Nádasdy tevékenységét, aki „...*gondoskodásával, kitüntető figyelmével és nagy anyagi segítsége révén...*”⁷⁷ a fordítás nyomtatott formában is napvilágot láthatott. A zárlatban felsorolja, miért a „*legkegyelmesebb hercegeknek*” ajánlotta alkotását. Az okok közt egyrészt Erasmus példáját említi, aki „*e műhöz szóló magyarázatait*” a császárhoz és annak apjához ajánlotta, mert az ő dolga, hogy pásztor legyen a keresztyéneknek. Másrészt említi Jagelló Annát, „...*aki a mi népünkől származik...*” és

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

mélyen vallásos, élete nagy részét ájtatossággal tölti. Végül pedig arra hivatkozik, hogy úgy hallotta, nem idegen a magyar nyelv a királyfiaktól sem, így azok is forgathatják.

Az előszövegek után következik a mű érdemi része, az Újszövetség magyar tolmácsolása. Sylvester fordítási gyakorlatát az utókor saját írásában olvashatja egy 1547-ben keletkezett levélben, melyben egy zsoltafordításról mondja el véleményét Nádasdynak. Ebben kifejti: a cél mindig a szabatos munka elkészítése. Ez a gondolat egyértelműen Erasmus hatását mutatja, illetve nem mellékes, hogy úgy vélte, hogy a pontosságon az üdvösség is múlhat egy bibliai szöveg esetében. Ezért munkáját alaposan előkészítette, végig pontosan dolgozott, és ami meglepő, gyorsan is. 1536-os levelében, amit Nádasdynak írt arról számol be, hogy hamarosan Szent Pál leveleinek magyarosításával is kész lesz. Nem mondja ki, de valószínű, hogy munkáját a könyvek sorrendjében végezte, tehát ekkorra, már az Újszövetség nagy részével készen volt. Forrásait számos helyről válogatta össze. A Vulgatát, Erasmushoz hasonlóan elvetette, annak hibái miatt. A szövegek nagy része az eredeti görögből származik, de a „nagy humanista” munkáit, mint annak hűséges tanítványa, figyelembe vette. Ugyanakkor, egyes helyeken a görög forrásra hivatkozva felül is bírálta azt.⁷⁸ Ezekén túl más munkákat is ismert, ezt szintén a már említett 1536-os levélből tudjuk, mikor azt mondja, Szent Pál leveleinek tolmácsolásával már mások is foglalkoztak.⁷⁹ A mások alatt talán éppen Komjáti Benedeket értette, akinek az alkotását a Perényi családdal való kapcsolatai révén könnyen olvashatta is, vagy akár magára Lutherre is utalhatott, akinek Bibliáját Wittenbergben szintén áttanulmányozhatta.

Ezen dolgok ismeretében nem véletlen, hogy az Újszövetséget a legtudományosabb bibliafordításként tartja számon az utókor. Jellemzői a gazdag szókincs, a jövevényszavak kerülése. Ezzel a tudományos műnyelv első úttörőjének is tekinthető Sylvester János.⁸⁰ Szövegei az élőbeszédet követik, kerüli az idegen mondatok alkalmazását. Ugyanakkor gyakran fél a szenvedő szerkezetet cselekvőre váltani. A filológiai pontosság jegyében számos görög szót több magyar szóval fejezett ki, hogy annak stílusárnyalatát tökéletesen adhassa vissza.

A fordítás legnagyobb eredményei nem a fő részben, hanem a kísérőszövegekben találhatóak, amik mind a tudományos műnyelv első próbálkozásait, mind az első magyar nyelven írt időmértékes metrumú verseket is magukban foglalják.

3.4 Az Újszövetség kísérőszövegei

A XVI. században a bibliai szövegek versekre osztásának gyakorlata még nem volt elterjedt. Sylvester sem tagolta a szöveget részekre, csupán az egyes könyvekben lévő fejezeteket választotta el. Fejében ugyanakkor felmerült a gondolat, hogy jó volna valamiféle összefoglalást adni az egyes részekről.

Mikor 1540-ben a nyomdába adott részeket javítgatta, Krakkóban szerzett verstani jártasságának hála, felfigyelt a magyar nyelvű szövegek daktilusos lejtésére. Így akaratlanul is megtette a hazai irodalomtudomány egyik legnagyobb felfedezését, ugyanis bebizonyította, hogy nyelvünk az ütemhangsúlyos verselésen túl alkalmas az antik minták követésére is. Felismeréséről, szinte gyermeki izgalommal számolt be Nádasdynak: *„Néhány évvel ezelőtt még a szemünkre vetették a többi nemzetek, hogy bár az oroszoknak is van evangéliumuk a maguk nyelvén, a magyaroknak nincsen. Ám ezután a keresztyén nemzetek nemcsak, hogy nem tehetnek nekünk szemrehányást emiatt, hanem még irigyelni fognak bennünket, nevezetesen nyelvünknek jeles volta miatt, amelyet még utánozni sem tudnak. Melyik külföldi nemzet ne csodálkoznék, hogy valaki a görög és latin mintájára magyar*

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar nípnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

*nyelven mindenféle verset tud írni.*⁸¹ Ezen információ tudatában hamarosan megírta az első magyar disztichonokat, melyeknek nem is akadt párja egészen a XVIII. századig. Öt versét találjuk meg a fordításban, négy könyvekhez fűzött summázatot és egy ajánlást. Prozódiai szempontból disztichonjai tökéletesek.⁸² Az összes egy-egy nyelvi egész, nagyrésztük egy mondat, csupán néhányat találunk, mely összetett, vagy többszörösen összetett mondat volna. Mind lezártak, ponttal végződnek. Megfigyelhető, hogy a hexameterek és a pentameterek közt, ahogyan sok más ilyen versben, enjambement található.⁸³ Beszédmódjuk világos, a régies kifejezések megértésüket ritkán zavarják. Irodalmiságuk szempontjából fejlődés figyelhető meg, míg a három evangéliumnak (Máté, Lukács, János) és az Apostolok cselekedeteinek summázata kezdetlegesebb, addig az ajánlás már nem is lehetne költőibb. Az előbbieken felismerhető Erasmus hatása, azok többé-kevésbé annak saját fordításához kiadott összefoglalóival rokoníthatók. A kapcsolat nem egységes, míg a Máté evangéliumhoz készült vers szinte annak fordítása lehetne, addig a Lukácshoz tartozó igen független attól.⁸⁴ A fordítás elején található a „Az magyar nípnek: ki ezt olvassa” című vers mindegyik korábit felülmúlja. Ebből arra is lehet következtetni, hogy ez készült utoljára. A többitől eltérően ez már nem összefoglalás, hanem a szerző gondolatait, érzéseit írja le, illetve tanácsot ad Magyarországon minden lakójának, ezzel bizonyítva, hogy a vers egy tudatos költő műve.⁸⁵

Az erasmusi tanok híveként, példaképéhez hasonlóan, számozatlan lapokon jegyzeteket és szójegyzéket és mellékelte az újszövetséghez. „Az olyan igikről való tanúság, melyek nem tulajdon jegyzésben vitétek” gondolatai nyelvtörténeti szempontból kimagaslók, hiszen Magyarországon először hívta fel a figyelmet a szavak konnotatív jelentésére és ezzel kapcsolatosan a népköltészet értékére. Megfigyelte, hogy a nyelvben az adott tárgyakhoz kötődő elnevezések az idők folyamán másodlagos jelentést kaphatnak. Leírta, hogy vannak olyan jelképes kifejezések, melyek több nyelvben meghonosodtak. Így például a kenyér a magyar és a héber nyelvben is egyaránt jelentheti a megélhetést, a mindennapi betevőt is. Úgy vélte, ezek fordítása igen egyszerű, ugyanakkor vannak olyan szófordulatok is, amik egy adott nyelv sajátosságai, így ezeket igen nehéz megértetni az olvasóval.⁸⁶ Felismerte azt is, hogy ezek a kifejezések az irodalom által meghonosodhatnak más népek nyelvében is. Sőt tovább is ment, kifejtette, hogy az átvitt jelentések nem csak az emelkedett alkotásokra jellemzőek, hanem a vulgáris költészetre is. Itt hangzott el a híressé vált megjegyzése, melyben a virágénekeket méltatta: Habár a közmegvetés sújtotta alkotásokat ő sem emelte piedesztálra, sőt elutasította szerelmes tartalmukat, kiemeli a kifejezésmódjukban rejlő lehetőségeket.⁸⁷ Igen találóan így fogalmaz velük kapcsolatban: „... az *ganéjban aranyat keresek...*”.⁸⁸ A műhöz csatolt szójegyzék tudományos műnyelvünk kialakítására tett első kísérletként fogható fel. Benne a Bibliában előforduló betegségeket, pénzeket, mértékegységeket magyarázta elsősorban, de tizenhárom magyar szót is körülírt. Ezeknek elsősorban görög eredetére hívta fel figyelmet, azonban nem tudta, hogy azok más népek nyelvéből származtak át a magyarba.⁸⁹

Az Újszövetséghez kapcsolt utolsó kísérőszöveg Abádi Benedeké, aki a nyomtatás mikéntjéről nyilatkozott. Benne elnézést kért a sajtóhibákért, melyek közül 11 nagyobbat meg is nevezett. A „nyomásban való viték” jelenlétét azzal magyarázza, hogy a munkát nem ő kezdte, hanem „más, akít az jó úr sok ideig nagy költséggel itt tartott”.⁹⁰ Idegenkedve nyilatkozott a gótszerű betűkről, melyeket szíve szerint lecserélt volna, ám az idő rövidsége miatt arra nem volt mód. Végül ő is szót emelt Nádasdy tevékenységéről, és kiemelte a nemzet megmaradásáért vállalt tetteit. Végző soron tehát, habár a fordítás magában is

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

számos újítást tartalmaz, irodalmi és nyelvtörténeti szempontból jelentősége eltörlül a kísérszövegek mellett, melyek páratlanok a korszakban, és azok is maradnak még nagyon hosszú ideig.

3.5 Az Újszövetség betűi és díszítései

A könyvet lapozgatva a szemlélő számára azonnal feltűnik a számos szöveget kísérő illusztráció, illetve a ma már nehezen olvasható gót betűk, és az azok közé vegyülő cursiva és antikva megjegyzések, iniciálék. Ezen alkotások látványa egyértelművé teszi: az újszövetség-fordítás nem csak a XVI. század legcsodálatosabb alkotása, hanem a legdíszesebb is.

Ezen tények a sárvári nyomda gazdag felszereltségéről is árulkodnak. Eszerint latin, gót és görög betűkkel, több száz fametszetes illusztrációval, fametszetes héber betűkkel és fejezetcímekkel is büszkélkedhetett.⁹¹ Bár a magyar nyelv sajátos hangjai miatt nagy szükség lett volna rá, a betűk nem saját készítésűek voltak, hanem más külföldi műhelyek kiselejtezett eszközei, melyeket vagy Nádasdy vásárolt, vagy Strutius hozott magával. Az utóbbit bizonyítja, hogy annak leváltása után eltűnnek a könyvből a korábbi cursiva típusal nyomott ószövetségi utalások, bizonyítva, hogy ez a betűkészlet az ő tulajdonát képezte.⁹² Az újszövetség betűtípusa első ránézésre fraktúr, azonban ez csalóka, hiszen az inkább a francia bastarda betűkkel rokonítható, melyek az előbbinél közelebb állnak az antikvához. Használatuk mellett Sylvester több okból döntött. Egyrészt úgy vélte, ezekkel a nyomdász származása miatt könnyebben boldogulhat, másrészt nem tetszett a cursiva típus, amivel a Grammatica készült. Végül pedig ezt a készletet vélte legkevésbé hiányosnak. Strutius elsősorban fametszetekkel foglalkozott. Ezt bizonyítja, hogy számos betűn szükség szülte megoldásokat, átalakításokat végzett, elsősorban az ékezetek terén. Ha szakmája lett volna a betűmetszés, akkor Abádihoz hasonlóan újakat készített volna. 1540-ben utódának érkezése, minőségben hatalmas ugrást jelentett. Abádi megoldotta a problémákat, a folyamat gyorsítására a gyakran előforduló betűpárokhoz ligatúrákat készített. Többször szót emelt a bastarda készlet ellen, azt azonban végül nem cserélte le, az idő szűke miatt, bár a mű második részében megjelennek az antikva iniciálék.⁹³

Az Újszövetség több mint száz metszetét minőség szerint három részre lehet osztani. A csúcst a három evangélium illusztrációi jelentik, ennél alacsonyabb színvonalú a Jelenések könyvének néhol széteső képei. A legkevésbé kidolgozottak az Apostolok cselekedeteihez csatoltak. A címlap kerete és az egyesített címer a kiváló bécsi mesterek munkájához hasonló. Az előbbi a Sigrenius nyomdában használtakhoz hasonló, míg a Nádasdy címer kidolgozottsága miatt valószínűleg a már említett nyomda mesterjegyét is elkészítő Hans Rebel műve.⁹⁴ Erre az enged következtetni, hogy a korszakban hasonlóan felkészült magyar művész nem volt.⁹⁵ A címeren található évszám a nyomda alapítási évét jelöli.⁹⁶ Az alján található mondat jelentése: „*Amit az isten összekapcsolt, ember nem választhatja el*”. A kíséreképek közt hat nagyobb apostolábrázolást és több száz kisebb képet találhatunk. A kicsik sokkal szebbek a nagyobbaknál, mivel ezeknek már hosszú időre visszanyúló hagyományai voltak ekkorra. A hat apostolon I.S. kézjegyet találhatunk, ami számos találgatásra ad okot. Sylvestert és Strutiust egyaránt jelölhetik, az előző alkotói tevékenységét a szintén ezzel a szignóval ellátott kálváriakép bizonyíthatja⁹⁷, melyen az INRI felirat tudós-módon több nyelven is megtalálható.⁹⁸

A Biblia jövőjét a nyomtatáshoz felhasznált betűk is befolyásolták. Nehéz olvashatósága miatt nem tudott nagy számban elterjedni. Ez bizonyítékként szolgálhat

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

ahhoz, miért a vizsolyi Biblia vált irodalmi nyelvünk alapjává, és nem ez, az annál sokrétűbb alkotás.

4. A Kecskeméti Református Egyházközség példánya

4.1 Az újszigei szellemi központ pusztulása

1541-ben az újszigei nyomda 300 példányt készített az Újszövetségből. Éppen eleget ahhoz, hogy reményt adjon, terjedjen, és inspiráljon más fordítókat az elgyötört, életéért küzdő XVI. századi Magyarországon.

Nádasdy nem tartott igényt a nyomda profitjára, csupán néhány példányt kért saját használatra, illetve a családtagjainak ajándékba. Az értékesítésre szánt példányokat Sylvester kapta meg, aki azonban nem csinált jó üzletet. Bizományba küldte szét őket, a fizetséget pedig nem, vagy nehezen tudta behajtatni. Számos példány veszett el a viszontagságos út során, illetve a mester arról is beszámol, hogy számos példány el sem kelt, ott porosodott a kastélyban. Az utóbbinak az oka rendkívül egyszerű: 1541-ben Buda elvesztése után komoly harcok kezdődnek, ami lehetetlenné teszi a kultúra virágzását, de a romló életkörülmények miatt azoknak a száma is csökkent, akik meg tudták volna vásárolni a kiadványt. Helyzetét rontotta a nehéz olvashatósága, ami a bastarde betűkből eredt.⁹⁹ Abádi, aki személyesen házalt a rájutó példányokkal, szintén arról szól, hogy még az útiköltsége sem térült meg. Ezért Sylvester Mihállyal, a humanistánk testvérével, aki már Strutius alatt is a nyomda munkatársa volt, önköltségen huszonöt példányos különnyomatot vontak le. Ezt megtudva Sylvester „éktelen haragjában” elkobozta azokat, és feljelentette Nádasdynál társait. Őt azonban ekkor már, mint országbíró, sokkal nagyobb jelentőségű, az egész ország jövőjét meghatározó gondok gyötörték, nem volt ideje efféle perpatvarok rendezésére, de ami még fontosabb, a nyomdára sem. Így a konfliktus mihamarabbi elsimítására 1543-ban Abádinak ösztöndíjat biztosított Wittenbergbe, aki hazatérte után, mint „az új hit papja” is megállta a helyét.¹⁰⁰ Sylvesternek egy birtokot és egy házat adott használatra, a Sopron vármegyei Gógánfalván. Azonban hamar nyilvánvalóvá vált, a nagy humanista nem ért a földműveléshez, így 1542 őszén Nádasdy támogatásával beiratkozott a Bécsi Egyetemre, ahol 1543-ban a héber nyelv tanára lett.

Az egyetem ekkortájt nehéz időszakot élt át, a pestis, az 1529-es ostrom nem csak a diákok, hanem a tanárok számát is megtépázta.¹⁰¹ Így eshetett, hogy külföldi tanítót fogadtak fel. A korszakból elsősorban görög és latin nyelvű alkotásai ismertek, még abban az évben megírta *De bello tructis inferando* című költeményét, a török elleni harcra való buzdításként. 1544–45-ben a magyar diákok egyletének prokurátora volt, 1546-ban a görög nyelv professzora lett. Ebben az évben ír verset egy Bécs történetét elbeszélő műbe, *Prosopopoeia Viennae* címen. 1547-ben sirverseket szentel az elhunyt Jagelló Annának, akit már az Újszövetség ajánlásában is emleget. Hasonló költeményt ír három évre rá egy elhunyt diáknak, Wilhelm Mammingernek. Életének utolsó fordulata 1550-ben következik be, mikor meggondolatlanul a birtokának megerősítését és beiktatását kéri Ferdinánd királynál. Ezzel maga ellen fordítja Nádasdyt, a korábbi jóttevőjét, aki jobbjáival elűzette Sylvester Gógánfalván maradt családját házából.¹⁰² Ezen viszontagságok közt írta utolsó alkotását, a *Querela fidei*-t, melyben még utoljára hitét teszi Erasmus tanításai mellett. Életének utolsó része homályba vész, talán 1552 elején hagyta el ezt a világot, hatalmas életművet hagyva maga után, mely miatt az utókor méltán lehet rá büszke. Fő művét, az Újtestamentumot

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar nípnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

halála után nem sokkal, 1574-ben kinyomtatták Bécsben, Stainhoffner Gáspár nyomdájában, ám ebből már kihagyták a verses ajánlást, az í-ző nyelvjárást e-zőre váltották, és átalakították a helyesírási rendszerét is.

Nem várt szép jövő a megüresedett nyomdára sem. Felszerelésének nagy részét széthordták, betűi hamar elvesztek, ugyanakkor számos eszköze többször feltűnt a történelem folyamán. Egyes metszetek felbukkannak Huszár Gál 1560-ban kiadott énekeskönyvében, a *Grammatica* címlapját díszítő képet pedig 1562-ben Debrecenben használták. Legtovább az O iniciálé¹⁰³ útja követhető, mely miután megjárta Kassát, Semptét, Detrekőt és Vizsolyt, 1780-ban Bártfán bukkant fel.¹⁰⁴ A nyomda felszerelése azonban nyom nélkül eltűnt.

4.2 A Biblia útja Kecskemétre

A Kecskeméti Református Egyházközség könyvtárának története szorosan összeforrott a város protestáns oktatásának történetével. Múltja elsősorban az iskolát vezető rektorok feljegyzéseiből rekonstruálható.¹⁰⁵ Az első említést az iskola könyvanyagáról egy 1653-ban készült elszámolás tartalmazza, mely három könyvet vesz számba, köztük az Öreg graduál egy példányát. A könyvtár alapítását az 1701-es évhez kötjük, ekkor készült el ugyanis az első könyvtári bejegyzés. Kezdetben csupán a Krakóba és Heidelbergbe induló itt végzett peregrinusok, a professzorok, a lelkészek és a városlakók adományai révén bővült az állomány. Ezen Varjas János rektor változtatott, aki 1750-ben könyvtáralapot hozott létre.¹⁰⁶ A könyvtárügy következő nagy lendülete Nagy István 1810–1830-ig tartó rektorsága alatt következett be. Katalógust készített az akkor itt található 1341 kötetről és megírta az iskola és a könyvtár történetét. Az ő áldozatos munkájának köszönhető a fellelhető 200 „Régi magyar könyvtárba” tartozó könyv nagy részének beszerzése is.¹⁰⁷ Egészen napjainkig úgy tartottuk, az Újszövetség beszerzése is neki köszönhető.

Az állítást alátámasztotta, hogy a rektornak igen széles ismeretségi köre volt irodalmi és felsőbb körökben egyaránt, például kapcsolatot tartott fenn a kor neves költőjével, Mátyási Józseffel. Bizonyíték volt még, hogy a Biblia fedőlapjába írt bejegyzésen, mely az 1842-ben ismert példányok lelőhelyeit sorolja fel, szintén az ő neve található. A rendszerváltás utáni könyvtárrendezés során a levéltár legrégebbi forrásai közül előkerült egy levél, melynek csatolmányaként a Bibliát megküldték az Egyházközségnek.¹⁰⁸ Ezen szintén Nagy István aláírás van. Tanulmányom készítése során, amikor a „rektor professzorról” olvastam, arra lettem figyelmes, hogy 1830-ban elhagyta Kecskemétet, és egy évre rá Cegléden a kolerajárvány áldozata lett. Az ellentmondás miatt rögtön segítséget kértem a könyvtár vezetőjétől, Bán Magdolnától, aki elmondta az információ nem téves, Nagy István valóban elhunyt 1831-ben.

Tehát a Biblia beszerzése nem a rektorhoz, hanem annak egy névrokonához köthető, akinek kiléte az évszázadok során köddé vált. Az egyetlen biztos pont vele kapcsolatban a tisztsége volt, ami az ajándékozó levélen olvasható: fő jegyző. A Kecskeméti Református Egyházközség Levéltárában folytatott kutatásom során azt a tanácsot kaptam, hogy a nevet az 1843. évre vonatkozó presbiteri jegyzőkönyvben, vagy a Jogakadémia évkönyvében próbáljam meg felkutatni, mert a Bibliát az ajándékozó levél hátlapjának irata szerint az 1843. december 12-én tartott egyházi gyűlés iktatta. Ez a próbálkozás kudarcba fulladt, ugyanis a presbiteri jegyzőkönyvek közül az 1843-58-as periódus hiányzik, a jogakadémia évkönyvei pedig csupán az 1860-as években kezdődnek. Másik logikus forrásnak a Kecskeméti egyházmegye protocolluma tűnt, de abban 1826 és 1916 között nem találtunk

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

bejegyzéseket. Megpróbálkoztam még a Dunamelléki Református Egyházkerület jegyzőkönyvével is, de annak 1843-ra vonatkozó rendelkezései között sincs szó Nagy István nevű főjegyzőről. A Kecskeméten fellelhető iratok hiányában a Ráday Levéltár segítségét kértük, de ők sem tudtak többet. A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap egy 1842. évi száma reménykedésre adott okot, mivel található benne egy Nagy István életrajz, aki akár lehetne a rejtélyes főjegyző, mert magas egyházi tisztséget töltött be a korszakban és kötődése volt egyházmegyénkhez.¹⁰⁹ Ez is egy vakvágánynak bizonyult, mivel 1841-ben ő is eltávozott az élők közül. Kértük még az Országos Levéltár segítségét is azonban ők a határidő leteltéig még nem tudtak érdemleges információval szolgálni. Nagy István kiléte egyelőre rejtély marad. Ugyanakkor bizakodásra ad okot, hogy a levéltár iratanyagának feldolgozottsági szintje még igen alacsony, így lehetséges, hogy idővel előkerülnek a hiányzó információk.

Bár személye egyelőre nem tisztázott, valószínűsíthető, hogy a főjegyző széles kapcsolatrendszerrel rendelkezett felsőbb körökben. Ezt bizonyítja, hogy elérte Jankovich Miklósnál – a korszak legnagyobb magángyűjteményének és levéltárának a tulajdonosánál – , hogy a Bécsben, 160 pengőforintért vásárolt Bibliát a Kecskeméti Református Egyházközségnek adományozza. A donátor kilétéről a könyv borítójába írt ajánlás és az adománylevél egyaránt tudósít.

Egyházunk Bibliája a fennmaradt példányok közül is kiemelkedik, történetének és egyedi vonásainak köszönhetően. Hosszú ideig az első biztos támpontunk előéletével kapcsolatban az a bejegyzés volt, amelyet Jankovich Miklós írt a borító belsejébe, és amelyben arról számol be, Bécsben vásárolta 160 pengő forintért.¹¹⁰ Mint már fent is érintettem, az 1990-es évek második felében előkerült az 1843. december 7-én kelt ajándékozó levél, mely újabb, meghökkenítő tényeket tárt elénk a könyvvel kapcsolatban. A titokzatos Nagy István arról számolt be, hogy a Biblia Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolya tulajdona volt, majd a Bornemissza családhoz került. Hangsúlyozza, hogy már akkor a kivételesen jó állapotban megőrzött példányok közé tartozott. A kecskeméti Újszövetség értékét tovább növelik azon egyedi vonásai, melyek csupán ennek az egy példánynak jellemzői. Az első maga a krémszínű, címeres kötés.¹¹¹ Ez nem korabeli, hiszen akkor még nem állt rendelkezésre olyan technika, amivel elkészíthető lett volna. Talán a XIX. század második felében készülhetett, de erről nincsenek biztos információink. Az, hogy ez későbbi, a XVI. századi viszonyokkal magyarázható. A nagyméretű analfabetizmus és a háborús viszonyok miatt, csupán egy szűk réteg volt képes könyvek megvásárlására. Ez a réteg könyvtáraiban ragaszkodott a könyvek egyféle kötéséhez. Ezért a nyomdákban gyakorlattá vált, hogy az elkészült alkotásokat nem kötötték be, hanem azt a majdani tulajdonos ízlésére bízták. Ez magyarázza a későbbi kötésen túl azt is, hogy az Osztrák Nemzeti Könyvtár példánya teljesen más borítóval rendelkezik.¹¹² Másik különlegessége a mi példányunknak, hogy az első számozatlan ívek egyikén Sylvester János aláírásával egy latin szöveg található.¹¹³ Ez a szöveg egy buzdítást tartalmaz az ige befogadására minden ember számára, illetve megjelöli a kiadás helyét, 1541. Újsziget. A kézirat nem egyedi, a Biblia latin nyelvű ajánlásának része. Az Újszövetség harmadik egyedi vonása Nagy István nevéhez kapcsolható. A fedőlap belsejébe ugyanis feljegyzést írt, melyben feltünteti, hol található az akkor ismert másik tizenöt példány. Olyan helyeket említ meg, mint a marosvásárhelyi Teleki Tékát, a debreceni és a sárospataki kollégiumokat, Jankovich Miklós gyűjteményét vagy a Magyar Tudós Társaság könyvtárát.

Ebből a tizenöt kötetből napjainkra csupán igen kevés maradt fenn. Magyarországon kettő példányról van tudomásunk, a kecskemétiéről és egyről az Országos Széchényi

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Könyvtárban, ezen túl található egy a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtárban, és talán még egy Londonban is. Mindez tovább növeli a kecskeméti példány értékét. Csak úgy, mint az, hogy a hazánkban fellelhető másik könyvet nem is a piros címlappal nyomtatták, hanem az olcsóbban előállítható egyszínű fekete betűkkel.¹¹⁴

4.3 A kecskeméti példány története egyházunkban

Miután 1843. december 12-én az egyházi gyűlés leltárba vette, a Biblia története szorosan összefűződött a Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtárának fordulatokban és viszontagságokban gazdag életével. Az évek során számos olyan behatás érte, amely akár vesztét is okozhatta volna, költözködés, világháborúk, elkobzás, ám egyházunk mindenkori művelt, tette kész tisztviselőinek hála, minden egyes veszélyt sikerült elhárítani.

Nagy István professzor áldozatos munkája meghozta eredményét, 1828-ban Kecskemét városi tanácsa határozatot hozott arról, hogy az 1564 óta fennálló, a Debreceni Református Kollégium partikulájából kibontakozó¹¹⁵ neves intézményt főiskolai rangra emeljék. Erre azonban csupán a rektor távozása után, 1831-ben került sor.¹¹⁶ Megindult a jogi és teológiai képzés, így olyan oktatási komplexum jött létre, melyben elemi, középiskolai és felsőfokú képzés egyaránt zajlott. Ez fordulópontra volt a könyvtár számára is, hiszen az újonnan felépülő Ókollégium¹¹⁷ épületének első emeletén végre saját könyvtárszobát kaphatott. Ugyanakkor a különböző intézmények gyűjteményei elkülönültek egymástól. Az értékes iratok, így az Újszövetség biztonságos tárolása még nem volt megoldott, hiszen a hely szűke miatt a könyveket szakok és főcsoportok szerint lehetett csak elkülöníteni, zárt helyen tárolni nem. A szétagoltságnak az 1907-es esztendő vetett véget, amikor Főiskolai Könyvtár néven egyesítették, majd 1908-ban közkönyvtárrá nyilvánították a gyűjteményt.

A következő nagy változást az Újkollégium felépítése hozta, 1912-ben.¹¹⁸ Már annak első tervein is szerepelt az olvasószobára, irodára és raktárra tagolódó könyvtár vázlata.¹¹⁹ Itt végre lehetőség nyílt a könyvek numericus currens rendszerben való tárolására. Ez azt jelentette, hogy azokat nem a látogató vette le a polcokról, hanem katalógus alapján a dolgozók adták oda nekik a raktárból, védve ezzel azok állapotát. Ide került át az Újszövetség is, melyet tűzbiztos ajtó mögött, a mai napig ott álló vaspolcokon, egy zárható faszekrényben helyeztek el, sok más hasonlóan értékes mű között. Biztonságukat legközelebb az oly sok életet követelő világégések veszélyeztették. 1944 márciusában a német hadsereg kaszárnya, illetve hadikórház célokra lefoglalta az épületet, majd miután a város a kezükre jutott, a szovjet hadsereg szintén gyógyintézetet rendezett be benne.¹²⁰ Az oroszok súlyos károkat okoztak a könyvtárnak, számos kötetet elpusztítottak, megrongáltak. A Sylvester-féle Bibliát azonban már nem találták itt. Kovács Bálint és Tóth Endre lelképásztorok valamint Tollas Béla könyvtáros ugyanis hamar felismerték a veszélyt, így még a megszállók megérkezése előtt a gyűjtemény legértékesebb darabjait magánházak pincéiben elrejtették.

A háború vége mind az egyháznak, mind a könyvtárnak a fennmaradásért folytatott harcok korának kezdetét jelentette. Az utóbbi állományának jelentős része a megszállók jelenléte miatt elpusztult, a megmaradt könyvek rendezésére nem került sor. Ráadásul 1948-ban a hatalmat megszerző kommunisták egy gyors rendeletben államosították az egyházi iskolákat, azok vagyonát lefoglalták. Az Újkollégium nagy része az ő kezükbe került, csupán a lelkesi és gazdasági hivatalnak és a könyvtárnak otthont adó szárny maradhatott az egyháznál. Az utóbbi könyvei közül azon darabokat, melyekben nem csak az egyházközség, hanem a főiskola pecsétje is benne volt, lefoglalták. Ez a sors várt volna a Sylvester-féle

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Újszövetségre is, de sikerült elrejtteni, így nálunk maradhatott. Nem így 1954-ben, amikor az egyház zsinata a könyvtárat a Ráday Gyűjtemény fiókkönyvtárává tette és elrendelte a legértékesebb kötetek Budapestre szállítását. Így került a Biblia átmenetileg a fővárosba, ahol Benda Kálmánnak, a Dunamelléki Református Egyházkerület levéltárosának közreműködésével mikrofilmet készítettek róla. Ez az állapot nem állt fenn sokáig, hamarosan Kecskemét sikeresen kérelmezte annak visszaadását, mely így az újonnan készült mikrofilmmel együtt visszatért. Érdekes, hogy az utóbbi a mai napig szintén használható állapotban maradt.

A '60-as években Adorján Imréné munkássága révén megkezdődött a meglévő anyag rendszerezése a könyvtárban, ugyanakkor a zűrzavart egészen a rendszerváltozásig nem sikerült kiküszöbölni.¹²¹ Ekkor, ahogyan az egész egyház, úgy a könyvtár is hatalmas növekedésnek indult. Többszörösére bővült az állomány, számba vették a régi kéziratokat, katalógust készítettek. A legbecsesebb könyvek számára a már régóta meglévő tűzbiztos ajtó mögé még egy páncélszekrényt is sikerült beszerezni. Itt helyezték el a Bibliát is, amit a korábban említett faszekrény már látszólag sem védett. Biztonságának garantálására még egy bélelt borítékba is betették. Megtekintése és kézbe vétele is csupán a megfelelő kesztyűvel, a dolgozók „vigyázó szeme” mellett lehetséges. Végre sikerült örökségéhez méltó módon elhelyezni, és garantálni fennmaradását még igen hosszú ideig.

Sylvester János Újszövetségének Kecskeméten fellelhető példányát ugyan „hét lakat alatt” őrzik, de ez nem jelenti azt, hogy az el van zárva a nyilvánosság elől. Az elmúlt évek során számos alkalommal bocsájtotta az egyházközség különböző kiállítások rendelkezésére. Része volt a Kálvin hagyománya című kiállításnak a Nemzeti Galériában, „járt” az Országos Széchényi Könyvtárban és két alkalommal „szülőföldjére” Sárvára is eljutott. Nálunk is számos alkalommal megtekinthető volt. Szigorú felügyelet mellett, de megnézheti mindenki, akit vonz egy olyan korszak, melyben hazánk a pusztá létéért küzdött ugyan, de képes volt olyan hatalmas jelentőségű mű útjára bocsájtására is, mint Sylvester János Újszövetség fordítása.

5. Összegzés

Újszigeten sikerült egy olyan könyvet megalkotni, mely meghatározóvá vált a magyar keresztyénség, irodalom, nyomdatörténet és így az egész kulturális fejlődés számára. Legcsodálatosabb vonása a benne rejlő kettősség. Bár elsősorban a humanizmus hatása érződik rajta, de mint már annyiszor hangsúlyoztam, méltán tekinthető a reformáció szellemi örökségének is. A humanizmus egymagában nem volt képes annyira felvirágoztatni az anyanyelvű kultúrát, hogy a lakosság körében igényt teremtsen a nemzeti nyelvű Biblia iránt és nem tudta a nyomdászatot sem tartósan elterjeszteni hazánkban, mint azt Hess András története bizonyítja. A műhelyek létrejöttéhez szükség volt a hitújítás hitvitázó, vallásos irodalmának térhódítására. A reformáció révén váltak a főurak a művészetek pártolóivá. Végül pedig ahhoz, hogy Sylvester filológiai szempontból ilyen tökéletes munkát tudjon kiadni a kezéből, elengedhetetlen volt az a tudás, amire Wittenbergben, Luther városában tett szert. Ezért vélem úgy, hogy bár a nagy humanista élete végéig nem tett olyan megjegyzést, amiből egyértelművé vált volna, mely felekezet tagja is volt valójában¹²², jogosan helyezhetjük el életművét a protestantizmus jeles alakjainak sorába.

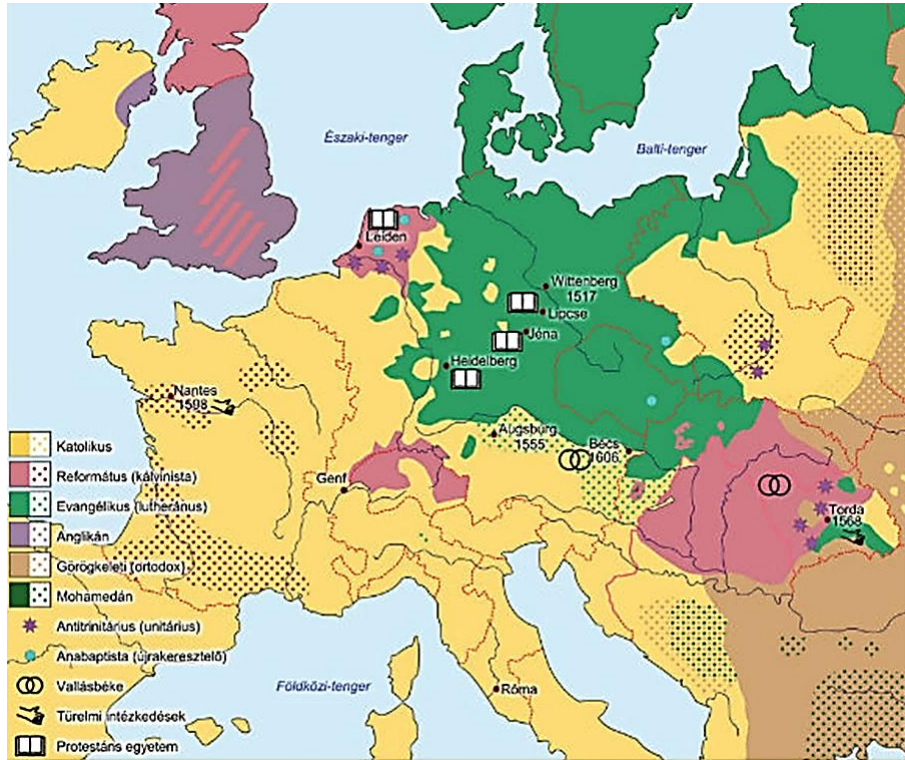
Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

MELLÉKLETEK – Képek, térképek, ábrák

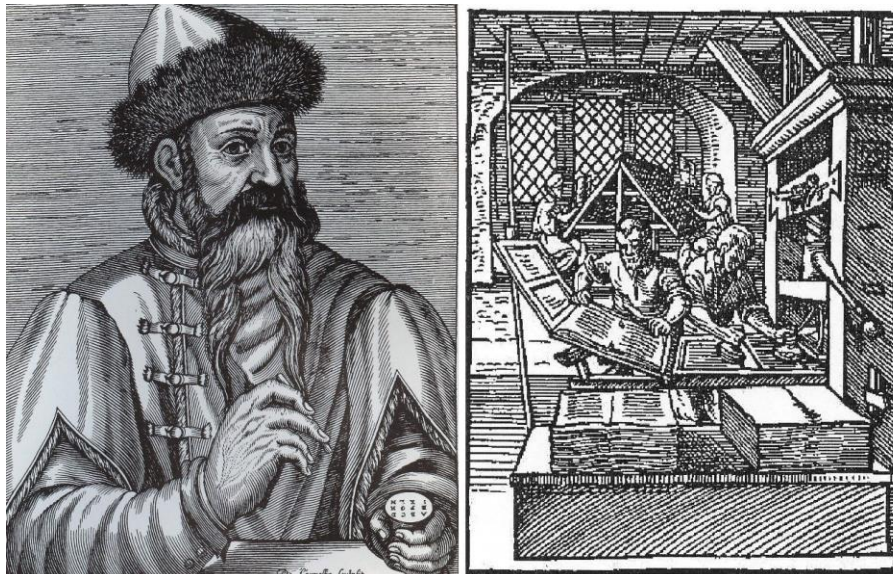
1. ábra: Európa vallásai a 16. század végén

(SZÁRAY Miklós: Történelem 10. Oktatáskutató és Fejlesztő intézet, Budapest, 2015)

2. ábra: Gutenberg és a nyomdai sajtó korabeli ábrázolása

(<http://typographia.oszk.hu/html/hun/gutenberg.htm>)

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

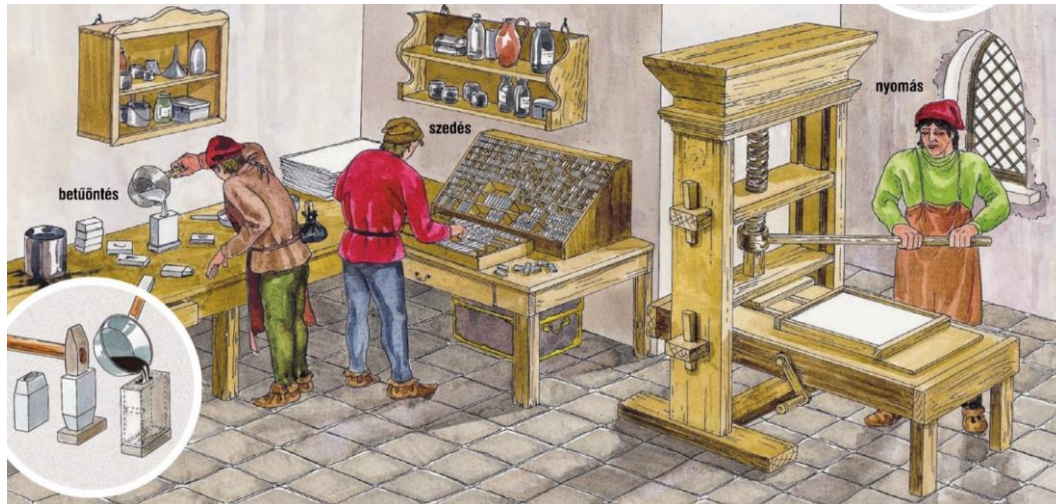
Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

3. ábra: Korabeli nyomda egy rekonstrukciós rajzon

(HORVÁTH Andrea – HORVÁTH Levente Attila: *A középkor és a kora újkor története.*

Történelem 6. Mozaik Kiadó, Szeged, 2005. 113.

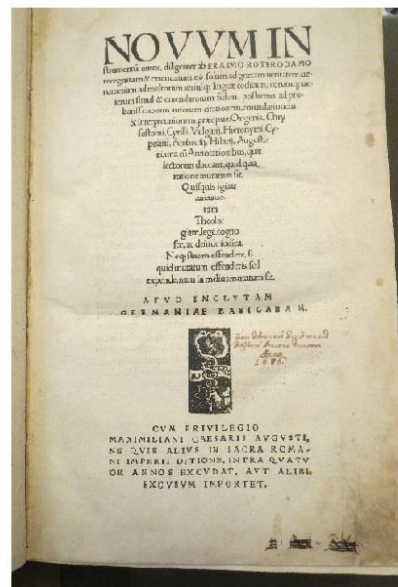
<http://www.mozaweb.hu/mblite.php?cmd=open&bid=MS-2656&page=113>)

4. ábra: Rotterdami Erasmus és a Novum Testamentum címoldala

(<http://etc.usf.edu/clipart/186700/186781/186781-profile-portrait-of-man.htm>,

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3a/Erasmus_1516_title_page.JPG)

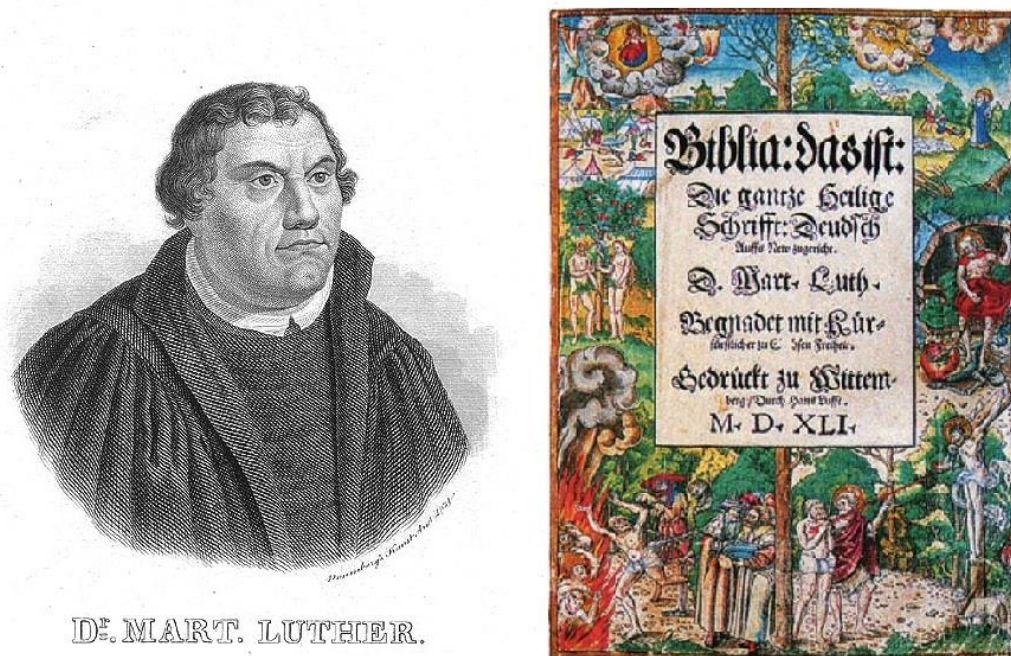

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

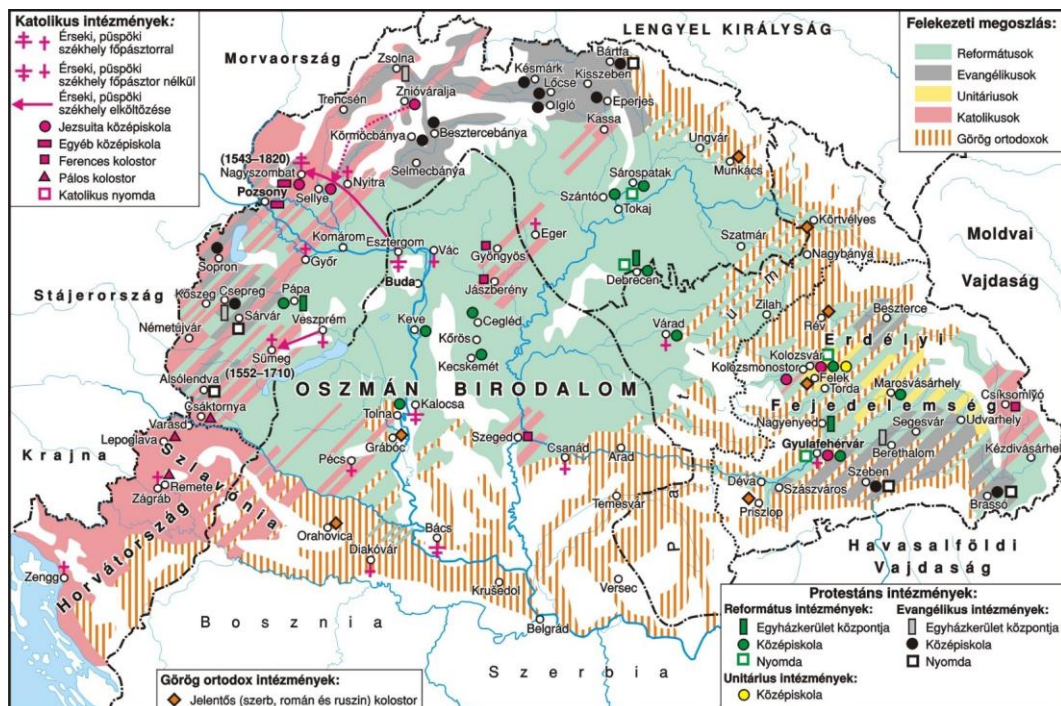
5. ábra: Luther és 1522-ben kiadott bibliafordításának címlapja

(<http://www.dewoesteweg.nl/wp-content/uploads/2012/09/Maarten-Luther-9.jpg>,
<http://www.mozaweb.hu/mblite.php?cmd=open&bid=MS-2656U&page=51>)

6. ábra: Magyarország vallásai a XVI–XVII. század fordulóján

(http://www.e-kompetencia.si/egradiva/zgo_ds/18%20reformacio/index4.html)

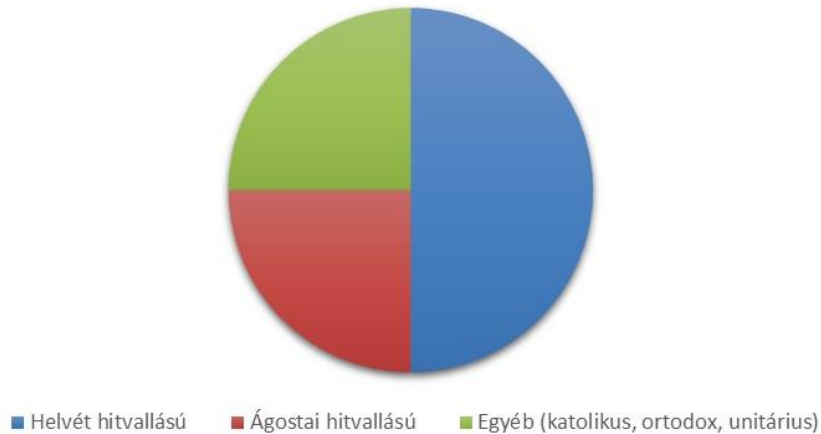

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

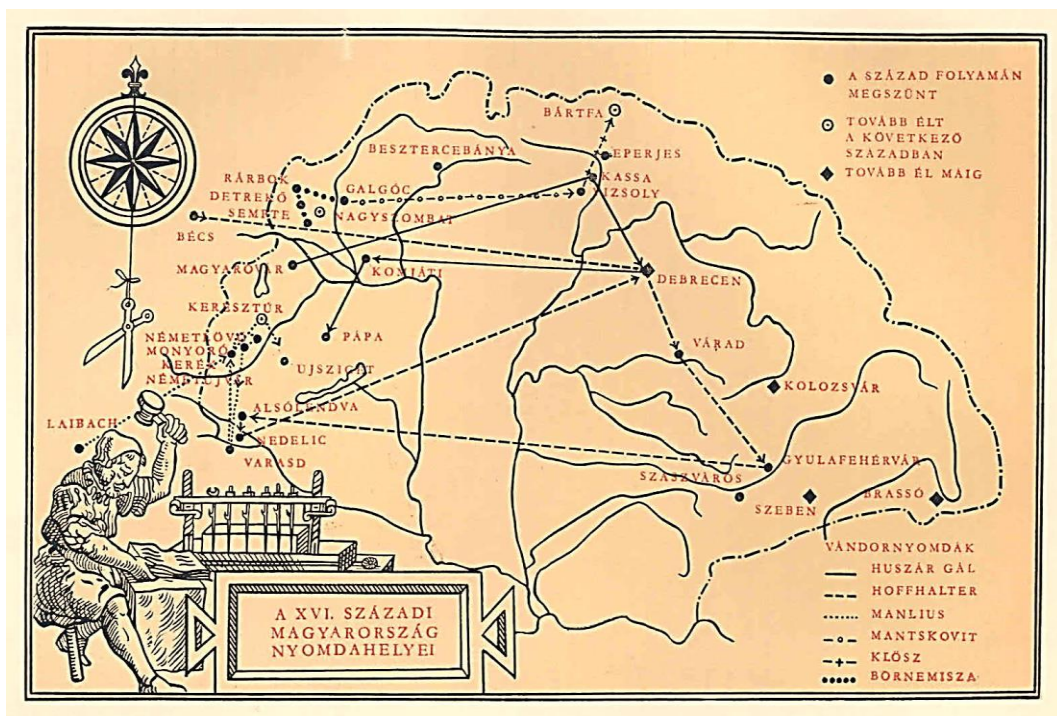
7. ábra: Magyarország lakosságának felekezeti megoszlása a XVI. században
(STEMLER Gyula – SZENTPÉTERI József /2000/: Magyar kódex 3. A szultán és a császár birodalmában. Kossuth Kiadó, Budapest, 305. alapján)

Magyarország lakosságának felekezeti megoszlása a 16. században

8. ábra: Hazánk nyomdái a 16. században

(<http://mek.oszk.hu/01600/01601/html/image1343.jpg>)

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

9. ábra: Komjáti Benedek: Szent Pál levelei és Pesti Gábor: Újtestamentum

(<http://biblia.drk.hu/books/show/year/11>, <http://biblia.drk.hu/books/show/year/12>)

10. ábra: A sárvári vár madártávlatból

(https://hu.wikipedia.org/wiki/S%C3%A1rv%C3%A1r_v%C3%A1r#/media/File:S%C3%A1rv%C3%A1r_-_Castle.jpg)

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

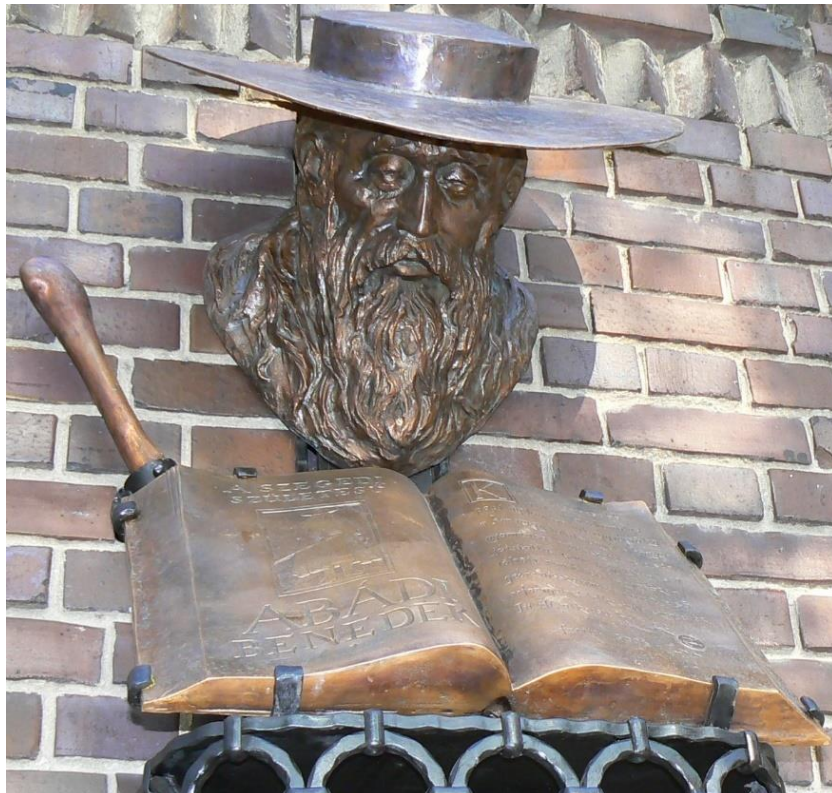
11. ábra: Gróf Nádasdy Tamás és ifjú hitvese Kanizsai Orsolya

(https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/be/N%C3%A1dasdy_Tam%C3%A1s3.jpg, https://hu.wikipedia.org/wiki/Kanizsai_Orsolya#/media/File:Kanizsai_Orsolya.jpg)

12. ábra: Abádi Benedek szobra

(https://hu.wikipedia.org/wiki/Ab%C3%A1di_Benedek#/media/File:LapisAbadiKJ.JPG)

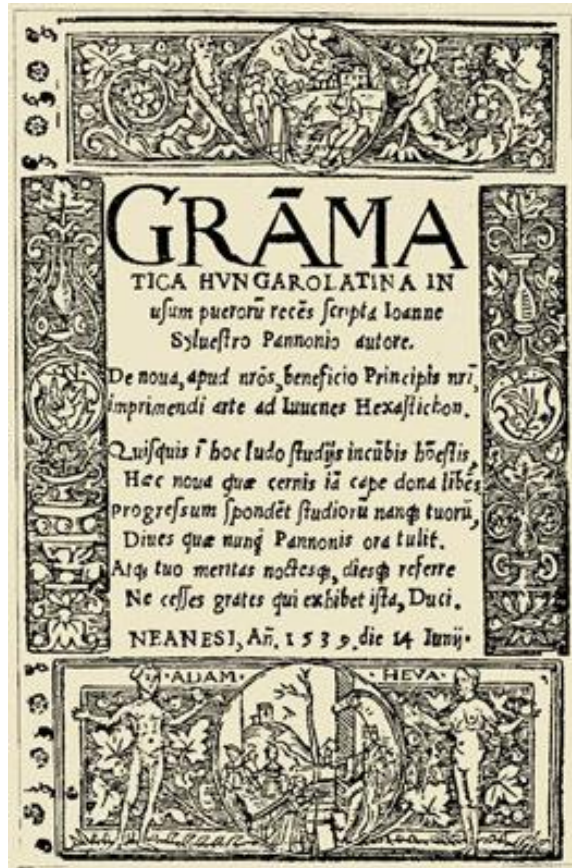

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

13. ábra: Sylvester János: Grammatika hungaro-latina

(<http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/magyar-tortenelmi-terkepar/kepgyujtemeny/sylvester-janos-grammatica-hungarolatina>)

14. ábra: Az 1780-ban Bártfán felbukkant O iniciálé

(<http://typographia.oszk.hu/html/kepek/nyomdak/huszar/nagy/huszargal2.jpg>)

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

15. ábra: A kecskeméti Ókollégium 1870-ben

(<http://www.radaymuzeum.hu/hu>)

16. ábra: A kecskeméti Újkollégium 1912-ben

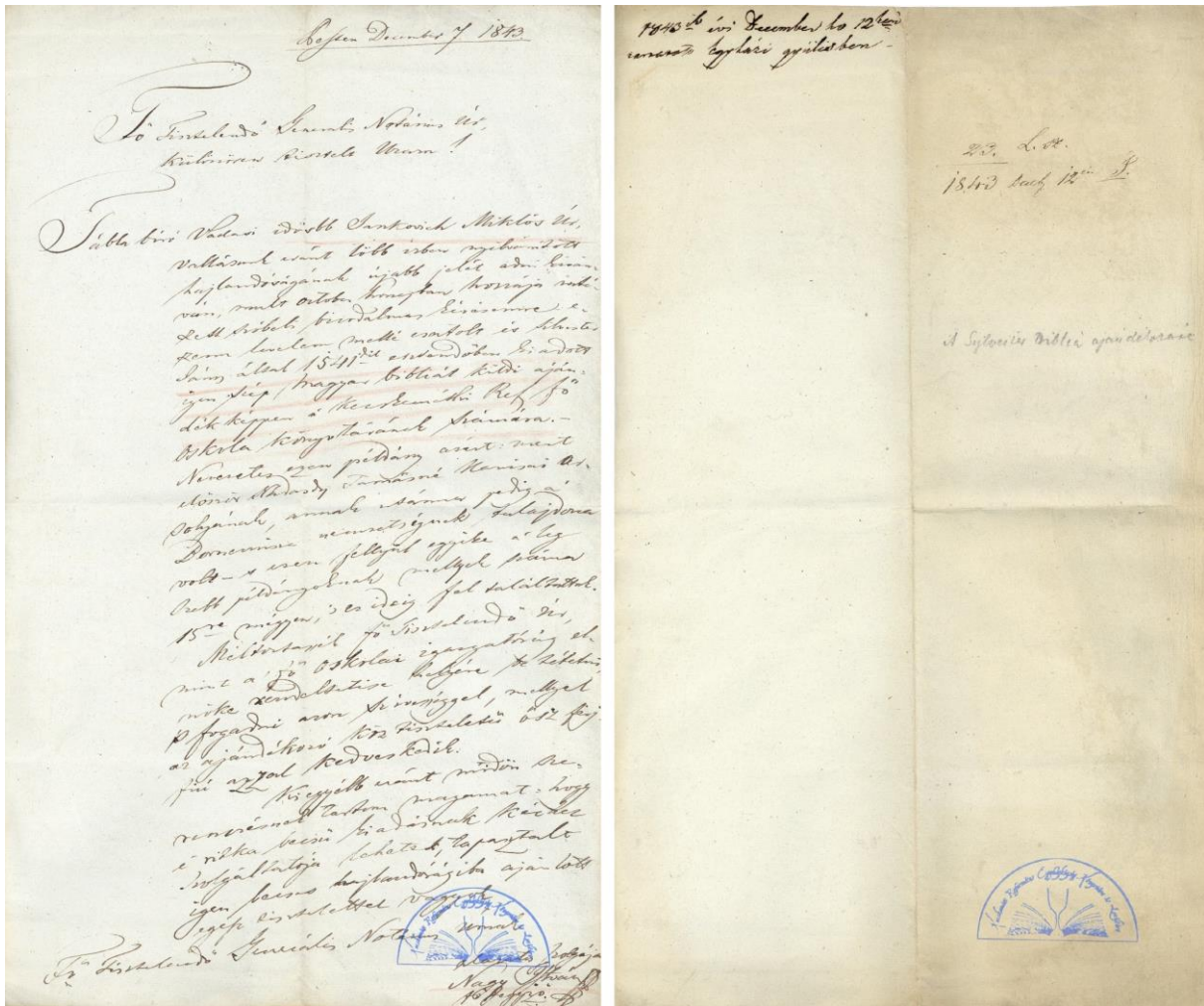
(<http://egykor.hu/kecskemet/ujkollegium/2956>)

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

17. ábra: Nagy István adománylevele

Pesten December 7. 1843.

Fő Tisztelendő Generalis Notárius Úr,
Különösen Tisztelt Uram!

Tábla bíró Vadasi idősb Jankovich Miklós Úr, vallásunk iránt több ízben nyilvánított hajlandóságának újabb jelét adni kívánván, múlt october hónapban hozzája intézett írásbeli bizodalmas kéresemre e fenn levelem mellé csatolt és Silvester János által 1541-dik esztendőben kiadott igen szép magyar bibliát küldi ajándék képpen a Kecskeméti Ref. Főiskola Könyvtárának számára.

Nevezetes ezen példány azért: mert először Nadasdy Tamásné Kanisai Orsolyának, annak utána pedig a Bornemissza nemzetségnek tulajdona volt- s ezen fellyül egyike a' legszebb példányoknak mellyek száma 15-re mégyen, s ez ideig fel találtattak.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar nópnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Méltóztassék fő Tisztelendő Úr mint a fő iskolai igazgatóság elnöke rendeltetése helyére az tétetni s fogadni azon szerénységgel, mellyel az ajándékozó köz tiszteletű ősz férjfiú azzal kedveskedik.

Ki egyéb iránt midőn szerencsésnek tartom magamat: hogy e ritka becsü kiadásnak kézhez szolgáltatója lehetek, tapasztalt igen becses hajlandóságiba ajánlott egép tisztelettel vagyok

fő Tisztelendő Generális Notárus Úrnak

alázatos szolgája

Nagy István

fő jegyző.

18. ábra: Jankovich Miklós, a nagy műértő

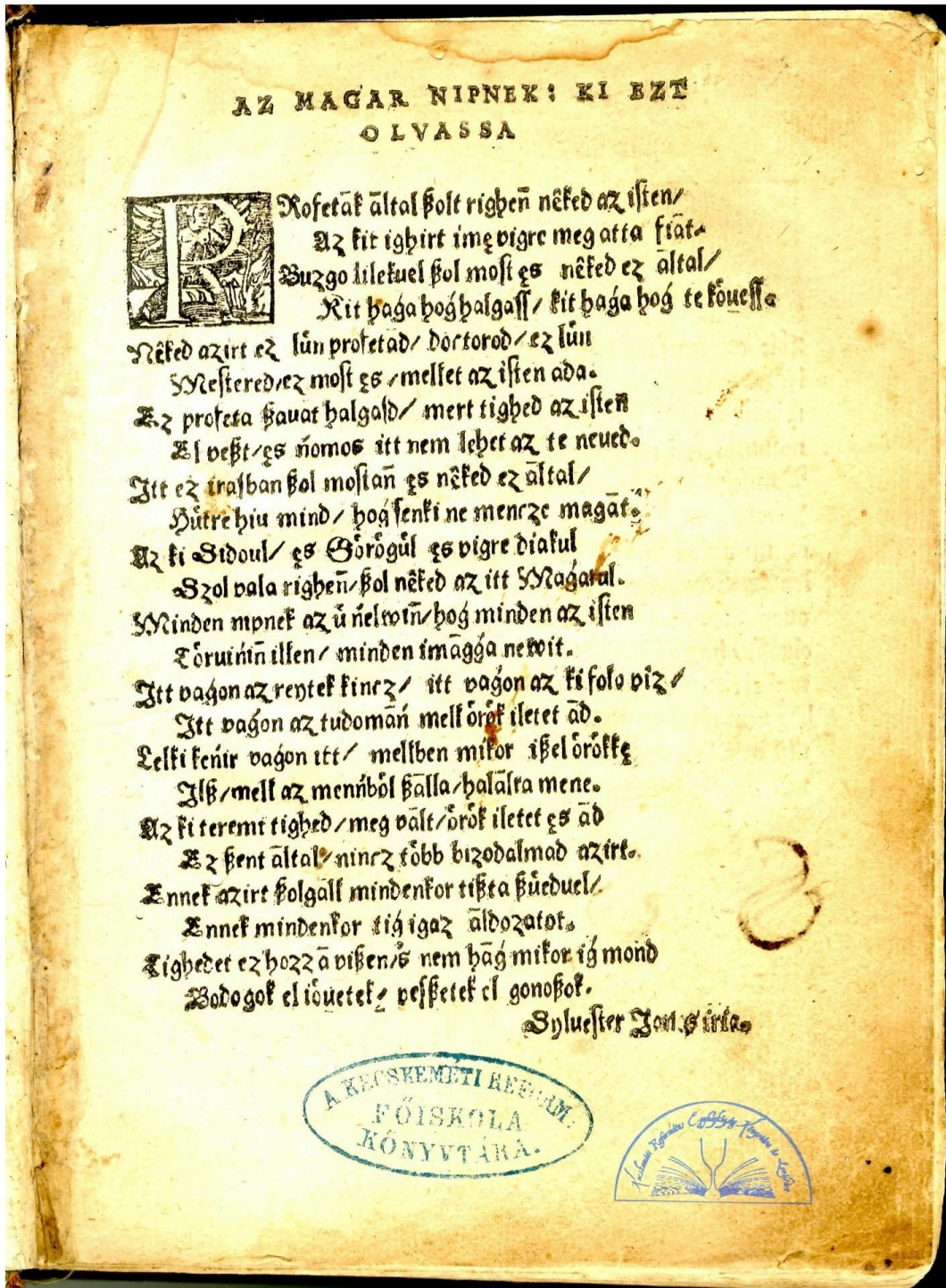
https://hu.wikipedia.org/wiki/Jankovich_Mikl%C3%B3s#/media/File:Jankovich_Mikl%C3%B3s_Pesky.jpg

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

19. ábra: Sylvester János verses ajánlása a Bibliánkban, az oldal alján jól látható a főiskola pecsétje, ami miatt el kellett rejteni a könyvet 1948-ban

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar nípnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Sylvester János: Az magyar nípnek, ki ezt olvassa

Próféták által szóló rígen néked az isten,
Az kit ígért, ímé, végre megadta fiát.
Buzgó lélekvel szól most es néked ezáltal,
Kit hagyja hogy hallgass, kit hagyja hogy te kövess.
Néked azért ez lún prófétád, doktorod ez lún.
Mestered ez most es, melyet az isten ada.,
Ez próféta szavát hallgasd, mert tígéd az isten
Elveszt, és nyomos itt nem lehet a te neved.
Itt ez írásban szól mostan es néked ezáltal,
Hitre hiú mind, hogy senki se mentse magát.
Az ki zsidóul és görögül és vígre deákul
Szól vala rígen , szól néked az itt magyarul:
Minden nípnek az ú nyelvén, hogy minden az isten
Törvényinn íljen, minden imádja nevít.
Itt vagy az rejtek kincs, itt vagy az kifolyó víz,
Itt vagy az tudomány, mely örök íletet ad.
Lelki kenyér vagy itt, melyben mikor íszel, örökké
Ílsz, melly az mennyből szálla, halálra mene.
Azki teremt tígéd s megvált, örök íletet ess ad
Ez szent által: nincs több bizodalma azírt.
Ennek azírt szolgálj mindenkor tiszta szüedvel,
Ennek mindenkor tígý igaz áldozatot.
Tígédet ez hozzá viszen és nem hágy, mikor ígymond:
Bódogok eljövetekek, vesszetekek el, gonoszok.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

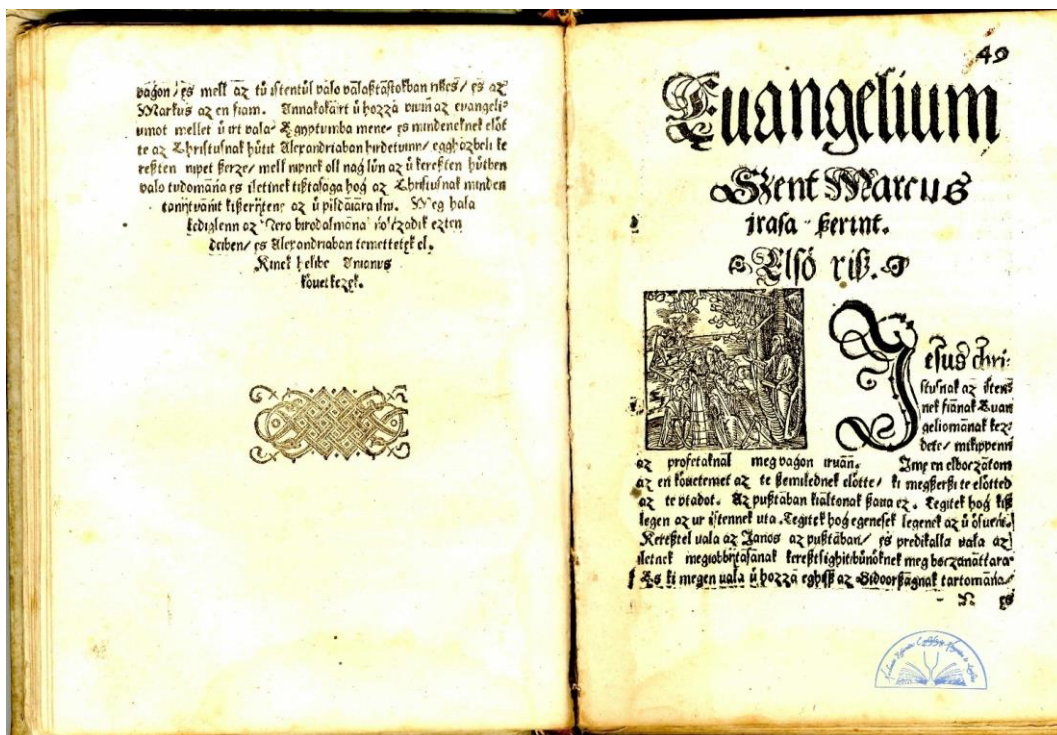
20. ábra: Az Újszövetség oldalai

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

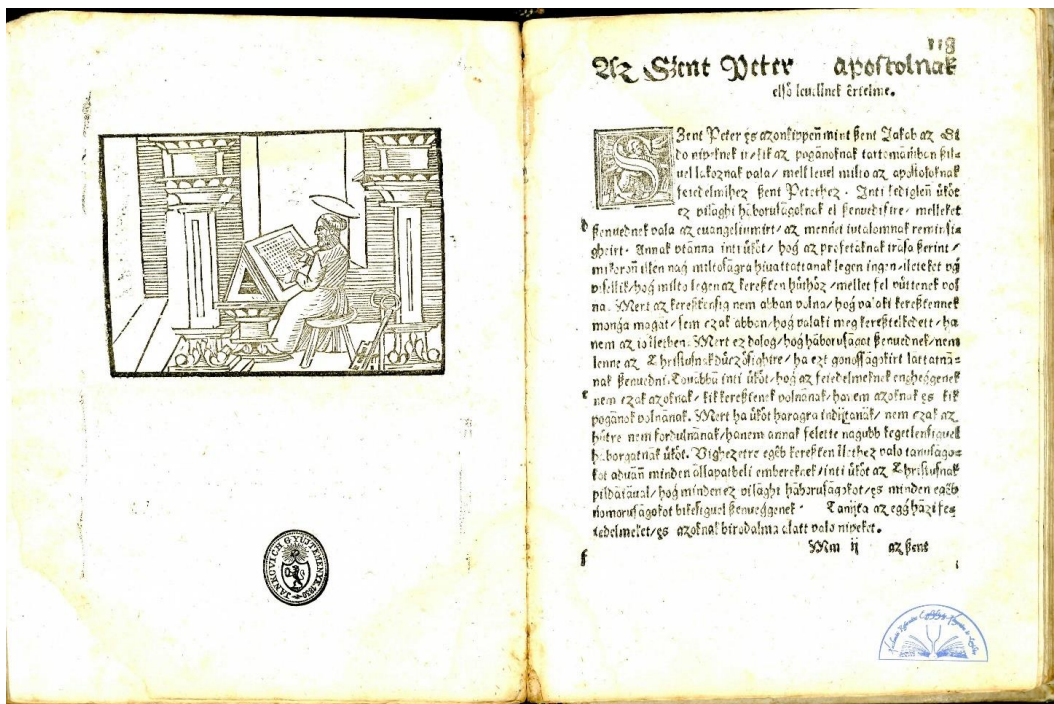
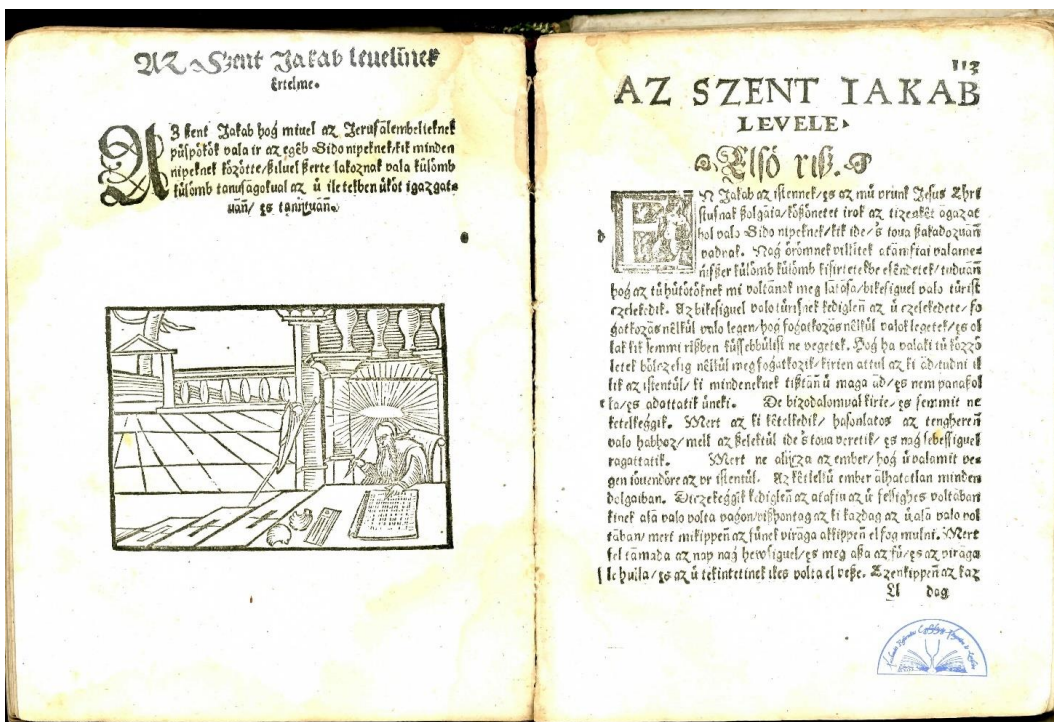
Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

21. ábra: A kálváriakép, amin jól látható a három nyelvű INRI felirat

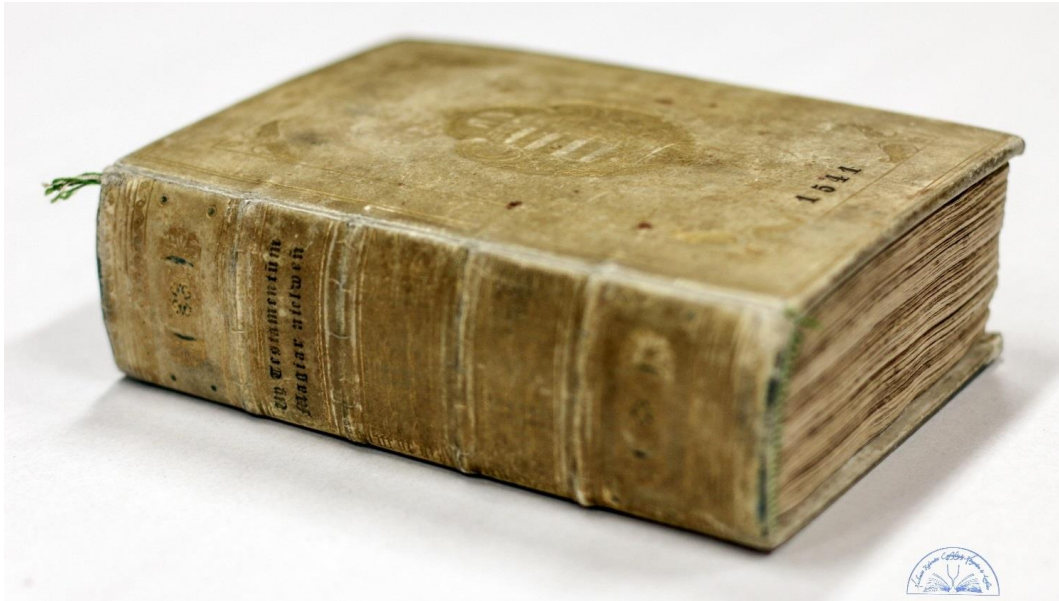
Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”
Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

22. ábra: A kecskeméti Biblia sajátosságai

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

23. ábra: A sokkal később keletkezett címeres kötés, ami majdnem tökéletes állapotban van

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

24. ábra: Jankovich Miklós ajánlása a fedőlap belsejében

25. ábra: Az országban található egyetlen piros betűs címoldal, a betűk elcsúsztatása mutatja a készítés módját. A színes felirat később, egy második nyomással került a lapra.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

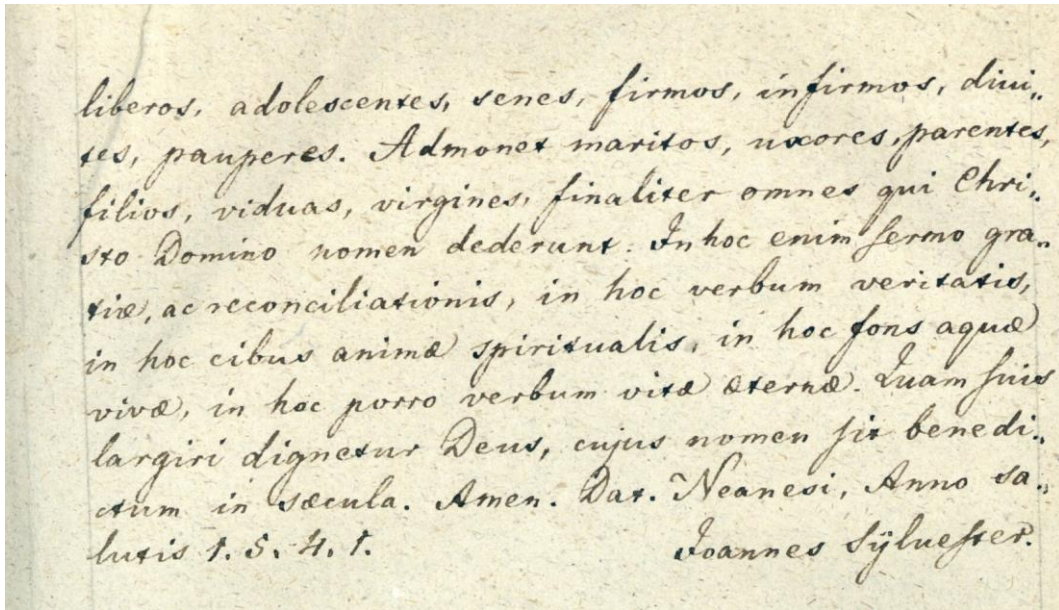
Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

26. ábra: Az ajánlás kiírt részlete, Sylvester János aláírásával¹²³

(A mondat eleje hiányzik) ...gyermekeket, ifjakat, öregeket, időseket, erőseket, gyengéket, gazdagokat szegényeket. Buzdítja a férjeket, feleségeket, szülőket, gyermekeket, özvegyeket, szüzeket, végül is mindenkit, akik az úr Krisztusban nevet szereztek. Őbenne van ugyanis a kiengesztelődés és a kegyelem ígéje (Szó szerint „beszéde”) a lélek erősítő tápláléka, az élő víz forrása és az örök élet ígéje. Ezt méltóztassék övéinek bőven osztani az Isten, akinek neve legyen áldott mindörökké. (szó szerint „századokon keresztül”)

Kiadva Újszigeten, az üdvözülés 1541. évében

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötté és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

27. ábra: Az egyesített Nádasdy-Kanizsai címer, melynek felirata: "Amit isten összekapcsolt, azt ember nem választhatja szét."

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

IRODALOM

- Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Szeged, 2006.
- BALÁZS János (1958): *Sylvester János és kora*. Tankönyvkiadó, Budapest
- BÁN Magdolna (2003): *A Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtárának Régi magyar könyveinek számítógépes feldolgozása* (szakdolgozat) Szeged
- BARCZA József – SZIGETI Jenő (1985): „A Szentírás jobb és pontosabb megismeréséért”. *Theologiai Szemle*, 28. évf. 6. sz. 314-342.
- BARTÓK István (2007): „Nem egyéb, hanem magyar poézis” – *Sylvester János nyelv- és irodalomszemlélete európai és magyar összefüggésekben*. Universitas, Budapest (Irodalomtudomány és Kritika – Klasszikusok)
- BENCZÉDI László – HEGYI Klára – MAKKAI László – PACH Zsigmond Pál – PÉTER Katalin – SINKOVICS István – R. VÁRKONYI Ágnes – ZIMÁNYI Vera (1976): *Magyarország története 3/1-2. köt. 1526-1686*. Főszerk.: PACH Zsigmond Pál. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest
- BITSKEY István – FAZEKAS Gergely Tamás – LUFFY Katalin – SZÁRAZ Orsolya (2016): *In via eruditionis – Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen
<http://real.mtak.hu/40790/1/FazakasGergelyMartiriumBethlenK.pdf>
(Letöltés: 2017. jún. 4.)
- BOTTYÁN János (2009): *A magyar Biblia évszázadai*. Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest
- CHADWICK, Owen (1998): *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest
- CSEPREGI Zoltán (2013): *A reformáció nyelve. Tanulmányok a reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*. Balassi Kiadó, Budapest (Humanizmus és reformáció 34.)
- CSERBIK János – TONHAIZER Tibor (2008): *A Biblia évszázada*. BIK Könyvkiadó, Budapest
- ERDŐS Károly (1940): *Az első teljes magyar nyelvű újtestamentom Isten igazsága; Pál apostol levele a Rómabeliekhez*. Ford. és magy. Karner Károly: (könyvismertetés) Magánkiadó, Debrecen
- FABINY Tamás – MÁRKUS Mihály – PECSUK Ottó – RÓZSA Huba – VARGA Gyöngyi (2008): *Biblia sacra Hungarica. A könyv, „mely örök életet ad”*. Szerk.: HELTAI János – GÁBORJÁNI SZABÓ Botond. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest (Bibliotheca Nationalis Hungariae)
- FAGGYAS Sándor (2016): *Protestáns hősök – Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történetéből*. Press Pannonica Media – Amfipressz Bt., Budapest
- GÁBORJÁNI SZABÓ Botond (2008): *Biblia és olvasás. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*. 17. évf. 7. sz. 3-16. http://epa.oszk.hu/01300/01367/00191/pdf/3k_EPA01367_2008_07_001-016.pdf (Letöltés: 2017. jún. 2.)
- GERÉZDI Rabán (1968): *Janus Pannoniustól Balassi Bálintig*. Tanulmányok. Akadémiai Kiadó, Budapest
- GERÉZDI Rabán – KLANICZAY Tibor – V. KOVÁCS Sándor – PIRNÁT Antal – STOLL Béla – VARJAS Béla (1964): *A magyar irodalom története I. (1600-ig)* Szerk.: KLANICZAY Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

<http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/index.html>

(Letöltés: 2017. jún. 2.)

- GYŐRI L. János (1997): *A magyar reformáció irodalmi hagyományai*. Kézikönyv református középiskolák számára. Református Köznevelési és Közoktatási Intézet, Budapest
- HARSÁNYI András (1941): Sylvester János. *Protestáns Szemle*, 56. évf. 1. sz. 174-182.
- HERBER Attila – MARTOS Ida – MOSS László – TISZA László (2001): *Történelem 4 (1500–1789-ig)*. Reáltanoda Alapítvány, Budapest
- HEUSSI, Karl (2000): *Az egyháztörténet kézikönyve*. Osiris Kiadó – Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest (Osiris kézikönyvek)
- HORVÁTH Mihály (1838): *Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára*. Magyar Királyi Egyetem, Buda (Hasonmás kiadás, Históriaantik Könyvesház, 2012)
- KATUS László (2009): A kereszténység. *Rubicon*, 20. évf. 11. sz. 20-25.
- Kecskeméti Református Egyházközség levéltári anyagai:
http://www.krekbib.hu/sites/default/files/pictures/leveltar/krel_fondjegyzek_honlapra.pdf
(Letöltés: 2017. jún. 3.)
- KOVÁCS Miklós (2012): *Abádi Benedek: nyomdász és prédikátor a reformáció hőskorában*. ADG Stúdió, Szeged
- MÁLYUSZ Elemér (2007): *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest
- MISSURA Tibor (2013): A humanizmus és a reformáció határán. Sylvester János (1504?–1551). *Lelkipásztor*, 88. évf. 10. sz. 365–370.
- NEMESKÜRTY István (2002): *Deáki bötürről magyar nyelvre*. Szent István Társulat, Budapest
- *Ötödfélszáz esztendő* (2014) – *Mozaikok a 450 éves kecskeméti református oktatás köréből*. Szerk. KISS Zsuzsanna – B. HORVÁTH Cecília. Kecskeméti Református Egyházközség, Kecskemét
- PAPP Vilmos (1991): Sárvár 1541. Református Élet, augusztus.
- PÉTER Katalin (1985): A Bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon. *Századok*, 119. évf. 4. sz. 1006-1028.
- PÉTER Katalin: *A reformáció Magyarországon*. In: PÉTER Katalin (1995): Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból. Szerk.: BENDA Kálmán. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 15-30.
- PÉTER Katalin: Nádasdy Tamás mecénási tevékenységéről. In: PÉTER Katalin (1995): *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Szerk.: BENDA Kálmán. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 56-65.
- *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1842. okt.-nov. 27-34. sz.
- STEMLER Gyula – SZENTPÉTERI József (2000): *Magyar kódex 3. A szultán és a császár birodalmában*. Kossuth Kiadó, Budapest
- SZABADI István (2009): A kálvini ellenállási jog és magyar értelmezései, *Rubicon* 11. évf. 9. sz. 47-47.
- SZABÓ András (2016): Sylvester János. In: FAGGYAS Sándor (2016): *Protestáns hősök – Félszáz portré az elmúlt fél évezred magyar történetéből*. Press Pannonica Media – Amfipressz Bt., Budapest
- SZABÓ Zsuzsa (2009): *Kecskemét reformációja* [előadás]. Kecskeméti Református Templom, október 29.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

http://www.krek.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=182&Itemid=188&language=hu

(Letöltés: 2017. jún. 3.)

- SZAKÁLY Ferenc (1995): *Mezőváros és reformáció*. Balassi Kiadó, Budapest (Humanizmus és reformáció 23.)
- SZUROMI Lajos (1987-1988): Sylvester János magyar disztichonjai. Metrikai elemzés. *Irodalomtörténet*, 69-70. évf. 19-20. sz. 627-681.
- TEVAN Andor (1984): *A könyv évezredes útja*. Gondolat Kiadó, Budapest
<http://mek.oszk.hu/01600/01650/html/>
(Letöltés: 2017. jún. 3.)
- TÓTH-KÁSA István –TÖKÉCZKI László (2006): *Egyháztörténet I. Református Pedagógiai Intézet*, Budapest
- VARJAS Béla (1958): A sárvár-újszigeti nyomda betűtípusai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 62. évf. 2-3.sz. 140-151.
- VARJAS Béla (1960): *Sylvester János: Újtestamentum. Újsziget, 1541*. Akadémiai Kiadó, Budapest, (Bibliotheca Hungarica Antiqua I.)
<http://mek.oszk.hu/06900/06987/pdf/00kiser.pdf>
(Letöltés: 2017. jún. 3.)
- ZOVÁNYI Jenő (1922): *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Géniusz kiadás, Budapest (Reprint kiadás: Állami Könyvterjesztő Vállalat, Budapest 1986)
- ZVARA Edina (2003): „Az keresztyén olvasóknak” – *Magyar nyelvű bibliafordítások és – kiadások előszavai és ajánlásai a 16-17. századból*. Balassi Kiadó, Budapest

---

JEGYZETEK

- ¹ HERBER Attila – MARTOS Ida – MOSS László – TISZA László (2001): *Történelem 4 (1500–1789-ig)*. Reáltanoda Alapítvány, Budapest, 38.
- ² HERBER–MARTOS–MOSS–TISZA (2001) 39.
- ³ CHADWICK, Owen (1998): *A reformáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 9.
- ⁴ TÓTH-KÁSA István –TÖKÉCZKI László (2006): *Egyháztörténet I. Református Pedagógiai Intézet*, Budapest, 119.
- ⁵ HERBER–MARTOS–MOSS–TISZA (2001) 43.
- ⁶ Az egyes irányzatok területi elhelyezkedését az 1. ábra szemlélteti.
- ⁷ HERBER–MARTOS–MOSS–TISZA (2001) 44.
- ⁸ TÓTH-KÁSA–TÖKÉCZKI (2006) 120.
- ⁹ PÉTER Katalin (1985): A Bibliaolvasás mindenkinek szóló programja Magyarországon. *Századok*, 119. évf. 4. sz. 1006-1028.
- ¹⁰ TEVAN Andor (1984): *A könyv évezredes útja*. Gondolat Kiadó, Budapest, 89.
<http://mek.oszk.hu/01600/01650/html/>
(Letöltés: 2017. jún. 3.)
- ¹¹ Vö. 3. ábra
- ¹² Gutenberg nyomdája (Mainz 15. század), 3D animáció:
www.mozaweb.hu/Search/Global?search=gutenberg
- ¹³ STEMLER Gyula – SZENTPÉTERI József (2000): *Magyar kódex 3. A szultán és a császár birodalmában*. Kossuth Kiadó, Budapest, 300.
- ¹⁴ BENCZÉDI László – HEGYI Klára – MAKKAI László – PACH Zsigmond Pál – PÉTER Katalin – SINKOVICS István – R. VÁRKONYI Ágnes – ZIMÁNYI Vera (1976): *Magyarország története 3/1-2. köt. 1526-1686*. Főszerk.: PACH Zsigmond Pál. Szerk.: R. VÁRKONYI Ágnes. Akadémiai Kiadó, Budapest, 506.
- ¹⁵ PÉTER Katalin: *A reformáció Magyarországon*. In: PÉTER Katalin (1995): *Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél évszázadból*. Szerk.: BENDA Kálmán. Ráday Gyűjtemény, Budapest, 15-30.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

-
- ¹⁶ STEMLER – SZENTPÉTERI (2000) 300.
- ¹⁷ FAGGYAS Sándor (2016): *Protestáns hősök – Fél század portré az elmúlt fél évezred magyar történetéből*. Press Pannonica Media – Amfipressz Bt., Budapest, 7.
- ¹⁸ STEMLER – SZENTPÉTERI (2000) 303.
- ¹⁹ SZABADI István (2009): A kálvini ellenállási jog és magyar értelmezései, *Rubicon* 11. évf. 9. sz. 46.
- ²⁰ Ezt szemlélteti a 6-7. ábra térképe és kördiagramja.
- ²¹ BENCZÉDI–HEGYI–MAKKAI–PACH–PÉTER–SINKOVICS–R. VÁRKONYI–ZIMÁNYI (1976/l.) 509.
- ²² BENCZÉDI–HEGYI–MAKKAI–PACH–PÉTER–SINKOVICS–R. VÁRKONYI–ZIMÁNYI (1976/l.) 506.
- ²³ PÉTER (1995) 15-30.
- ²⁴ TÓTH-KÁSA–TÓKÉCZKI (2006) 158.
- ²⁵ Uo.
- ²⁶ BENCZÉDI–HEGYI–MAKKAI–PACH–PÉTER–SINKOVICS–R. VÁRKONYI–ZIMÁNYI (1976/l.) 543.
- ²⁷ BENCZÉDI–HEGYI–MAKKAI–PACH–PÉTER–SINKOVICS–R. VÁRKONYI–ZIMÁNYI (1976/l.) 544.
- ²⁸ BENCZÉDI–HEGYI–MAKKAI–PACH–PÉTER–SINKOVICS–R. VÁRKONYI–ZIMÁNYI (1976/l.) 549.
- ²⁹ KOVÁCS Miklós (2012): *Abádi Benedek: nyomdász és prédikátor a reformáció hőskorában*. ADG Stúdió, Szeged, 54.
- ³⁰ KOVÁCS (2012) 54.
- ³¹ NEMESKÜRTY István (2002): *Deáki bötűről magyar nyelvre*. Szent István Társulat, Budapest, 137.
- ³² PÉTER (1985) 1006-1028.
- ³³ Idézi: NEMESKÜRTY (2002) 137.
- ³⁴ PÉTER (1985) 1006-1028.
- ³⁵ PÉTER (1985) 1006-1028.
- ³⁶ PÉTER (1985) 1006-1028.
- ³⁷ Idézi: BARCZA József – SZIGETI Jenő (1985): „A Szentírás jobb és pontosabb megismeréséért”. *Theológiai Szemle*, 28. évf. 6. sz. 341.
- ³⁸ GÁBORJÁNI SZABÓ Botond (2008): Biblia és olvasás. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*. 17. évf. 7. sz. 3-16.
http://epa.oszk.hu/01300/01367/00191/pdf/3k_EPA01367_2008_07_001-016.pdf
(Letöltés: 2017. jún. 2.)
- ³⁹ CHADWICK (1998) 36.
- ⁴⁰ GERÉZDI Rabán – KLANICZAY Tibor – V. KOVÁCS Sándor – PIRNÁT Antal – STOLL Béla – VARJAS Béla (1964): *A magyar irodalom története I. (1600-ig)* Szerk.: KLANICZAY Tibor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 295.
<http://mek.oszk.hu/02200/02228/html/01/index.html>
(Letöltés: 2017. jún. 2.)
- ⁴¹ Idézi: NEMESKÜRTY (2002) 138.
- ⁴² BOTTYÁN János (2009): *A magyar Biblia évszázadai*. Református Kálvin Kiadó, Budapest, 43.
- ⁴³ GERÉZDI – KLANICZAY – V. KOVÁCS – PIRNÁT – STOLL – VARJAS (1964) 294.
- ⁴⁴ NEMESKÜRTY (2002) 149.
- ⁴⁵ TEVAN (1984) 180.
- ⁴⁶ NEMESKÜRTY (2002) 149.
- ⁴⁷ GERÉZDI – KLANICZAY – V. KOVÁCS – PIRNÁT – STOLL – VARJAS (1964) 299.
- ⁴⁸ BALÁZS János (1958): *Sylvester János és kora*. Tankönyvkiadó, Budapest, 5.
- ⁴⁹ BALÁZS (1958) 17.
- ⁵⁰ BALÁZS (1958) 49.
- ⁵¹ SZABÓ András (2016): *Sylvester János*. In: FAGGYAS (2016) 7.
- ⁵² SZABÓ (2016) In: FAGGYAS (2016) 8.
- ⁵³ BALÁZS (1958) 58.
- ⁵⁴ BALÁZS (1958) 88.
- ⁵⁵ SZABÓ (2016) 8.
- ⁵⁶ BALÁZS (1958) 106.
- ⁵⁷ MISSURA Tibor (2013): A humanizmus és a reformáció határán. *Sylvester János (1504?–1551). Lelkipásztor*, 88. évf. 10. sz. 365–370.
- ⁵⁸ Idézi: BALÁZS (1958) 143.
- ⁵⁹ BALÁZS (1958) 143-144.
- ⁶⁰ KOVÁCS (2012) 71.
- ⁶¹ Vö. 10-11. ábra
- ⁶² KOVÁCS (2012) 77.
- ⁶³ Idézi: KOVÁCS (2012) 77.
- ⁶⁴ KOVÁCS (2012) 80.
- ⁶⁵ TEVAN (1984) 120.
- ⁶⁶ Vö. 8. ábra
- ⁶⁷ PÉTER Katalin: Nadasdy Tamás mecénási tevékenységéről. In: PÉTER (1995) 56-65.
- ⁶⁸ PAPP Vilmos (1991): Sárvár 1541. *Református Élet*, 12. (1.) évf. 8. sz.
- ⁶⁹ KOVÁCS (2012) 80.

Kelemen Bálint Csaba: „Az magyar népnek, ki ezt olvassa”

Sylvester János 1541-ben megjelent Újszövetség fordításának létrejötte és jelentősége a magyar kultúrtörténetben

-
- ⁷⁰ Idézi: KOVÁCS (2012) 82.
⁷¹ Vö. 13. ábra
⁷² GERÉZDI – KLANICZAY – V. KOVÁCS – PIRNÁT – STOLL – VARJAS (1964) 300.
⁷³ VARJAS Béla (1958): A sárvár-újszigeti nyomda betűtípusai. *Irodalomtörténeti Közlemények* 62. évf. 2-3.sz. 140-151.
⁷⁴ Idézi: ZVARA Edina (2003): „Az keresztyén olvasóknak” – *Magyar nyelvű bibliafordítások és –kiadások előszavai és ajánlásai a 16-17. századból*. Balassi Kiadó, Budapest, 46. (Lázár Dávid fordítása)
⁷⁵ Idézi: KOVÁCS (2012) 85.
⁷⁶ Idézi: Zvara (2003) 47. (Lázár Dávid fordítása)
⁷⁷ Uo.
⁷⁸ BALÁZS (1958) 145.
⁷⁹ Uo.
⁸⁰ KOVÁCS (2012) 91.
⁸¹ Idézi: BALÁZS (1958) 294.
⁸² SZUROMI Lajos (1987-1988): Sylvester János magyar disztichonjai. Metrikai elemzés. *Irodalomtörténet*, 69-70. évf. 19-20. sz. 627-681.
⁸³ SZUROMI (1987-1988) 627-681.
⁸⁴ BALÁZS (1958) 306.
⁸⁵ BALÁZS (1958) 307.
⁸⁶ BALÁZS (1958) 276.
⁸⁷ BALÁZS (1958) 283.
⁸⁸ Idézi: FAGGYAS (2016) 12.
⁸⁹ BALÁZS (1958) 289.
⁹⁰ Idézi: BALÁZS (1958) 310.
⁹¹ VARJAS (1958) 140-151.
⁹² Uo.
⁹³ Uo.
⁹⁴ Vö. 27. ábra
⁹⁵ KOVÁCS (2012) 96.
⁹⁶ BALÁZS (1958) 313.
⁹⁷ Vö. 20. ábra
⁹⁸ KOVÁCS (2012) 96.
⁹⁹ KOVÁCS (2012) 98.
¹⁰⁰ KOVÁCS (2012) 9.
¹⁰¹ SZABÓ (2016) In: FAGGYAS (2016) 9.
¹⁰² Uo.
¹⁰³ Vö. 14. ábra
¹⁰⁴ KOVÁCS (2012) 99.
¹⁰⁵ *Ötödfélszáz esztendőök (2014) – Mozaikok a 450 éves kecskeméti református oktatás köréből*. Szerk. Kiss Zsuzsanna – B. HORVÁTH Cecília. Kecskeméti Református Egyházközség, Kecskemét, 50.
¹⁰⁶ *Ötödfélszáz esztendőök (2014)* 50.
¹⁰⁷ Uo.
¹⁰⁸ Vö. 17. ábra
¹⁰⁹ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1842. (1. évf.)* 34. sz. (nov. 11.) 410.
¹¹⁰ Vö. 24. ábra
¹¹¹ Vö. 23. ábra
¹¹² http://digital.onb.ac.at/OnbViewer/viewer.faces?doc=ABO_%2BZ206151408
(Letöltés: 2017. jún. 3.)
¹¹³ Vö. 26. ábra
¹¹⁴ Vö. 25. ábra
¹¹⁵ *Ötödfélszáz esztendőök (2014)* 24.
¹¹⁶ BÁN Magdolna (2003): *A Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtárának Régi magyar könyveinek számítógépes feldolgozása* (szakdolgozat) Szeged, 14.
¹¹⁷ Vö. 15. ábra
¹¹⁸ Vö. 16. ábra
¹¹⁹ *Ötödfélszáz esztendőök (2014)* 52.
¹²⁰ *Ötödfélszáz esztendőök (2014)* 64.
¹²¹ *Ötödfélszáz esztendőök (2014)* 52.
¹²² FAGGYAS (2016) 7.
¹²³ Dr. Károlyfalvi József tanár úr fordítása, a tanulmányom készítésekor